

О. І. Цвіркун, П. С. Шидловський

ТЕХНІКО-ТИПОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КРЕМ'ЯНОГО КОМПЛЕКСУ 1-го ГПК МЕЖИРІЦЬКОЇ СТОЯНКИ

Стаття присвячена висвітленню новітніх досліджень 1-го ГПК світозної Межиріцької стоянки. Розкриваються типологічні, технологічні та статистичні особливості крем'яного комплексу. Описується історія дослідження від відкриття першого житла у 1965 р. до сьогодення, а також особливості планіграфії та стратиграфії комплексу.

Ключові слова: господарсько-побутовий комплекс, епіграфет, технологічний аналіз, межиріцький тип індустрії.

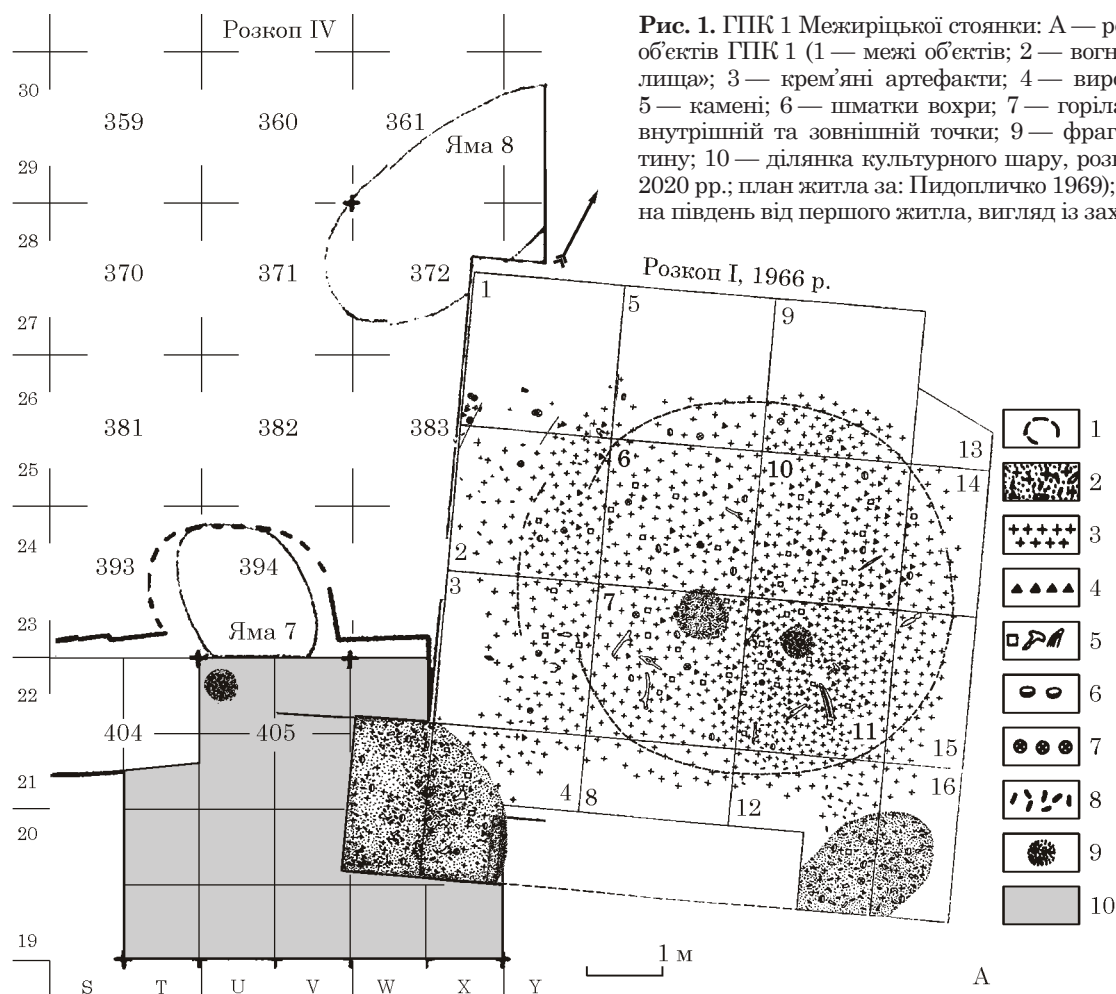
Вступ. Соціальна та функціональна інтерпретація верхньопалеолітичних стоянок тісно пов'язана з поняттям господарсько-побутового комплексу (ГПК). Цей термін вперше було застосовано І. Г. Шовкоплясом для характеристики просторової структури Супонівської, Радомишльської, Мізинської та Добранічівської стоянок. ГПК є просторовий (поселенський) модуль, що складається з решток безпосередньо житла разом з господарськими об'єктами навколо нього і є результатом мешкання однієї господарської одиниці первісного колективу. Як вдалось простежити, такі основні об'єкти як житла, виробничі центри, вогнища та ями-сховища завжди розташовуються в певному взаємозв'язку, утворюючи виразні поселенські структури (Шовкопляс 1971, с. 13—21). За думкою дослідника, протягом розвитку пізньопалеолітичної культури, характер і склад ГПК був різним, в залежності від культурно-хронологічної позиції конкретної стоянки. Для середньодніпровської «мадленської» культури дослідник відзначав найрозвиненіший етап в розвитку ГПК, що був зафіксований на пам'ятках Гінці, Мізин та Добранічівка. На цих стоянках було досліджено округлі житла з використанням кісток мамонта

у спорудах, які були осередками окремих ГПК, що складались з ям, виробничих центрів та зовнішніх вогнищ (Шовкопляс 1971, с. 17—19).

Дослідження ГПК набуло нового змісту після виявлення Межиріцької стоянки у 1965 р. Перше житло цієї пам'ятки повністю дослідила експедиція під керівництвом акад. І. Г. Підопличка влітку 1966 р. Житлова конструкція з використанням кісток мамонта була розкопана лише за один польовий сезон у 1966 р. (Підопличко 1969, с. 111). На жаль, під час цих масштабних розкопок пам'ятки, польову документацію в необхідному обсязі не вели, інформація про об'єкти стоянки наявна переважно у двох монографіях І. Г. Підопличка (1969; 1976).

Слід відмітити досить швидкі темпи дослідження стоянки — споруда з кісток мамонта, близько 7 м у діаметрі, досліджувалася протягом одного польового сезону, що стало причиною значних втрат під час фіксації археологічного матеріалу. В публікаціях І. Г. Підопличка подається загальний план досліджень першого житла з позначенням декількох об'єктів навколо нього (рис. 1: А). Однак, тогочасні дослідження фокусувалися переважно на самому житлі, в той час як детальні планіграфічні та мікростратиграфічні вивчення прилеглих територій не знайшли достатньої уваги з боку спеціалістів. Зовнішні об'єкти виявились не дослідженими, а рівень долівки розкопу 1 знаходиться частково у верхній частині основного культурного шару пам'ятки. Відсутність детального аналізу відкладів поза межами житла не дозволило досліднику правильно інтерпретувати характер накопичення останніх — І. Г. Підопличко стверджував, що пам'ятка одношарова (Підопличко 1976, с. 219).

Сучасними дослідженнями, які проводяться на площі першого ГПК виявлено значну кіль-

кість виробів з кременю та фрагментів кісток в засипці розкопу 1, що свідчить про втрату частини матеріалу в ході розкопок 1966 р. та певним чином повинно було відобразитися на загальній статистиці виробів з площі ГПК. Зрозуміло, що

втрачалися переважно дрібні вироби — мікропластини, пластинки, різцеві сколи, мікроліти — які є досить інформативними з точки зору відтворення первинної техніки отримання сколів та вторинної техніки виготовлення знарядь.

Господарські ями та ділянки культурного шару першого ГПК стали об'єктами детального вивчення під час виконання українсько-французького проекту «Мамонти» за керівництва Д. Ю. Нужного (Інститут археології НАН України) та С. Пеана (Національний музей природничих наук, Франція) у 2006—2008 рр. (Нужний та ін. 2006, с. 8—9). В процесі цих робіт було проведено з'єднання четвертого розкопу з площею першого ГПК та досліджено низку об'єктів, що належать до нього, а саме, господарські ями 7 і 8 та майстерню-точок на краю ями 7 з прилеглими ділянками культурного шару з виразними ознаками виробничої ділянки (Нужний, Шидловський 2009; Нужный, Шидловский 2011; Nuzhnyi, Shydlovskiy 2015). Важливими результатами проведених планіграфічних та мікростратиграфічних досліджень за участю П. Езартса (Королівський інститут природничих наук, Бельгія) стало з'ясування багатопланової структури господарських ям та виявлення нижнього, менш потужного, культурного шару на площі ГПК 1 (Haesaerts et al. 2015).

Із 2010 р. почався новий етап дослідження стоянки, в результаті якого було досліджено низку зовнішніх об'єктів, що відносяться до першого і другого комплексів. Поточні роботи відбуваються під керівництвом П. С. Шидловського за участі спеціалістів з низки вітчизняних та зарубіжних наукових установ (Шидловський та ін. 2012; 2013; Шидловський 2013). Одним з об'єктів дослідження в цей час є ділянка насиченого культурного шару, яку було відкрито в межах прирізки до основного розкопу, яка складає $6 \times 5 \text{ м}^2$ (Шидловський та ін. 2016). Ця ділянка, розташована на південь та південний схід від розкопаного у 1966 р. першого житла, викликає зацікавленість з огляду на значну концентрацію господарських об'єктів та насиченість культурними рештками саме південного від житла сектору. На плані І. Г. Підоплічка саме в цьому напрямку відзначено поширення південного «вогнищного топталища» (рис. 1; Шидловський, Нужний, Пеан 2014, с. 52).

Для проведення функціональної, сезонної та культурної характеристики стоянки важливою складовою археологічного дослідження є техніко-типологічний аналіз крем'яних колекцій, що походять з різних об'єктів першого ГПК.

Крем'яний комплекс першого житла. У ході робіт І. Г. Підоплічка було відзначено значну кількість крем'яних виробів, виявлених при розкопках житла й навколишніх ділянок. Вказано, що значна кількість крем'яних знарядь (бл. 300) та відходів виробництва (бл. 4300 екз.) походить з площі житла — основна маса виробів знаходилась безпосередньо на долівці житла, де відкрито і «точок» по його обробці.

Цей точок, інтерпретований як «робоче місце» одного з мешканців, було виявлено на схід від вогнища, у кв. 11, і в якому, крім кременю, також знайдено невеликі гальки граніту, два бивні з

поздовжніми виїмками, низку різноманітних уламків оброблених кісток і шматочки бурштину (Підоплічка 1976, с. 138—149). Аналізуючи це скупчення, М. І. Гладких інтерпретує його як майстерню, вказуючи що з нього походить переважна більшість крем'яних виробів, тоді як на площі житла вироби були розташовані відносно рівномірно. На самому точку знайдено три нуклеуси та багато «реберчастих відколків». З площі цього скупчення походить 17 виробів з вторинною обробкою, серед яких 11 скребків та два різця (Гладких 1971, с. 58). Також крем'яні вироби у великій кількості зустрічались на шляхах до виходу з житла. Це свідчить, за думкою дослідника, про обробку крем'яної сировини безпосередньо в житлі (Підоплічка 1969, с. 126—128).

І. Г. Підоплічка подав загальну характеристику крем'яного комплексу житла, вказуючи, що індекс знарядь праці становить приблизно 1/10 від відщепів, нуклеусів, пластин та інших відходів. Серед виробів з вторинною обробкою перше місце посідають різці різноманітних типів, дещо менше скребків. Оброблені пластини та пластинки посідають третє місце. Меншою мірою представлені мікроліти, вістря, проколки тощо (Підоплічка 1976, с. 143—145).

Крем'яні матеріали першого житла Межирічської стоянки опрацював М. І. Гладких (Гладких 1971), їх було опубліковано у вигляді таблиці в монографії І. Г. Підоплічка (Підоплічка 1976, с. 140—141). У результаті детального аналізу крем'яного комплексу першого ГПК, вчений дійшов висновку про спорідненість Межиріча з такими пам'ятками кінця верхнього палеоліту, як Гінці, Бугорок та Добранічівка. Особливості крем'яного виробництва Межиріча дозволили М. І. Гладких зарахувати цю пам'ятку до єдиної генетичної лінії розвитку з пізньогравецькими стоянками Погон, Ключи та Пушкарі І (Гладких 1971, с. 62—63; 1977). Пізніше, після власних досліджень Межирічської стоянки, дослідником було опубліковано статистику крем'яних виробів всіх чотирьох комплексів Межиріча, станом на 1984 р. (Гладких 2001).

За даними М. І. Гладких, з комплексу походить 4519 виробів, 4063 з яких (89,9 %) складають відходи виробництва. Пластинчастих заготовок (1896 — 42 %) дещо більше за відщепів та лусочок (1728 — 38,2 %). Двоплощадкових призматичних нуклеусів удвічі більше (46 — 1 %) за одноплощадкові (27 — 0,6 %). Різцевих сколів виявлено 75 екз. (1,7 %). Знаряддя праці представлені переважно різцями — 184 екз. (4,1 %), серед яких переважають бокові ретушні (82), меншою мірою наявні серединні (36) та на куті зламані пластини (20). Представлені також поперечні (11) та комбіновані багатолезові варіанти (28). Другою за чисельністю категорією виробів представлені скребки — 133 екз. (2,9 %). Значну частку виробів займають оброблені пластини — 55 екз. (1,2 %), а мікроліти займають четверте місце серед знарядь — 50 екз. (1,1 %).

Зауважимо, що подана М. І. Гладких статистика стосується загальної кількості кременів, отриманих в результаті дослідження розкопу 1 І. Г. Підоплічка, без розрізнення матеріалів за об'єктами. Тому для проведення порівняльного аналізу складу крем'яних комплексів різних об'єктів більш доцільно використовувати статистичні дані, отримані в ході обробки крем'яної колекції, що походить безпосередньо з площі житла 1.

Так, Д. Ю. Нужний та П. С. Шидловський провели порівняльний аналіз статистичних даних для різних об'єктів першого ГПК — житла 1, ями 7 та виробничої майстерні (точка), що розташовувалась на краю зазначеної ями (Komar et al. 2003, p. 264—265; Нужний, Шидловський 2009; Нужный, Шидловский 2011; Nuzhnyi, Shydlovskiy 2015). В. М. Лозовський та О. В. Лозовська здійснили технологічний аналіз пластинчастих сколів першого, другого й третього комплексів за методикою, розробленою Є. Ю. Гирею (Лозовський, Лозовська 2010; Lozovsky, Lozovskaya 2014). Вагомим результатом проведених досліджень стало визнання технологічної єдності крем'яних комплексів з усіх досліджуваних об'єктів стоянки. Тому в цій статті обмежимося лише узагальненими даними по крем'яному комплексу житла, які в повній мірі опубліковані в низці згадуваних статей та у підсумковій монографії Д. Ю. Нужного (Нужний 2015, с. 214—221).

За оновленими даними, безпосередньо з площі житла походить 3710 виробів, серед яких 89 % представлено відходами виробництва. Серед відходів пластинчасті заготовки (1682 екз. — 45,3 %) значно переважають над відщепами та лусочками (1360 екз. — 36,7 %). 52 нуклеуса, серед яких переважають одноплощадкові, становлять 1,6 % від всіх відходів. В колекції з житла наявні лише шість екземплярів різцевих сколів.

Знаряддя (410 екз. — 11 %) представлені 167 різцями, серед яких переважають бокові ретушні типи (82 екз.). Схожу кількість мають кутові (26), серединні (25) та подвійні разом з комбінованими типами (28). Другу категорію становлять скребки (106 екз.), які складають чверть від усіх виробів з вторинною обробкою. Значною кількістю представлені оброблені пластинчасті (59 екз.) та мікроліти (56 екз.). Окремою категорією виступають комбіновані знаряддя — скребки / різці — 13 екз. Також в колекції наявні сім проколки та два оброблені відщепи (табл. 1).

Таблиця 1. Статистика крем'яних виробів першого ГПК Межиріцької стоянки

Виріб	Житло 1 ¹		Культурний шар ²	
	од.	%	од.	%
Уламки	42	1,27	—	—
Нуклеуси	52	1,58	31	1,55
1-площадкові	27	—	14	—
2-площадкові	19	—	14	—
аморфні	3	—	—	—
уламки нуклеусів	3	—	3	—
Відщепи та лусочки	1360	41,21	1017	50,90
Пластини	1682	50,97	794	39,74
Реберчасті сколи	158	4,79	68	3,40
Різцеві сколи	6	0,18	88	4,40
Загалом відходів	3300	88,95	1998	88,17
Різці	167	40,73	101	37,69
бокові	82	—	52	—
на пластинах	75	—	46	—
на відщепках	7	—	5	—
фрагмент	—	—	1	—
кутові	26	—	21	—
на пластинах	25	—	21	—
на відщепках	1	—	—	—
серединні	25	—	13	—
на пластинах	18	—	10	—
на відщепках	7	—	3	—
поперечні	2	—	1	—
Фрагменти на пластинах	4	—	7	—
Різці подвійні, комбіновані	28	—	7	—
кутові + кутові на пластинах	1	—	—	—
кутові + бокові на пластинах	4	—	4	—
бокові + бокові на пластинах	12	—	—	—
бокові + серединні на пластинах	10	—	2	—
серединні + серединні на пластинах	1	—	—	—
боковий + поперечний	—	—	1	—
Різці-скребки	13	3,17	2	0,75
кінцеві + бокові на пластинах	10	—	—	—
кінцеві + серединні	1	—	—	—
кінцеві + кутові на пластинах	2	—	—	—
Скребки	106	25,85	15	5,60
на пластинах	88	—	10	—
на відщепках	18	—	5	—
Мікроліти	56	13,66	33	12,31
прямокутники типові та атипові	16	—	11	—
ланцетоподібні вістря	3	—	—	—
мікрограветські вістря і фрагменти	10	—	—	—
тронковані фрагменти	11	—	12	—
фрагменти з затупленим краєм	16	—	10	—
Пластини оброблені	59	14,39	82	30,60
ретушовані	27	—	45	—
тронковані	32	—	37	—
Проколки	7	1,71	11	4,10
Відщепи оброблені	2	0,49	24	8,96
Загалом знарядь	410	11,05	268	11,83
Разом	3710	—	2266	—

За: ¹ Нужний, Шидловський 2009; ² Шидловський та ін. 2022.

Таким чином, з житла походить на 353 виробу менше, ніж загалом з площі розкопу 1 1966 р. Основні показники відходів та знарядь залишаються досить схожими, однак неможливо не відмітити певні відмінності. Відсоток нуклеусів з площі розкопу 1 дещо більший (2,3 %), ніж безпосередньо з площі житла (1,3 %). Також слід відзначити досить високий відсоток різцевих сколів загалом з розкопу (1,9 % від відходів), на противагу незначному показнику різцевих сколів з площі житла (0,2 %). Цікавим виявилось те, що всі комбіновані знаряддя — скребки / різці (13 екз.) — було виявлено виключно в межах житлової конструкції. Також в житлі дещо зростає частка мікролітів.

Ділянка на південь від першого житла. Станом на тепер перший ГПК Межиріччя складається з об'єктів, що були виявлені й досліджені протягом тривалого часу та різними командами науковців: безпосередньо саме житло з використанням кісток мамонта, яма 8 на північний захід від житла з доволі бідним заповненням, яма 7 на південний захід від житла з складною структурою та значною кількістю матеріалу, південне та східне «топталища».

Під терміном «топталище» І. Г. Підоплічка розумів потужний золистий шар, що складався з рознесених зовнішніх вогнищ, сміттевого викиду з житла та продуктів життєдіяльності групи, що поширювався на південь від житлової структури, і де відбувалась активна господарська діяльність мешканців (Підоплічка 1976, с. 130). Цей шар є щільною брекчією темно-сірого кольору, інколи потужністю до 15 см, що складається з решток перепалених кісток, кісткового вугілля, подрібнених фауністичних решток. Основними знахідками виступають крем'яні вироби і кістки середніх (заєць, лисиця, псець) і великих (мамонт) ссавців (Шидловський та ін. 2020, с. 353).

М. І. Гладких називав подібні концентрації культурних решток навколо жител «виробничими центрами». Автори розглядають такі ділянки поблизу палеолітичних споруд в якості насиченого культурного шару, що утворився внаслідок постійних виносів сміття з жител та ведення активної виробничої діяльності групи. За сучасними планами стоянки, подібні «зони евакуації» спостережені на південь від першого, другого та четвертого жител, що свідчить про південну орієнтацію житлових споруд та про південну сторону від житла, де відбувалися основні виробничі процеси по утилізації здобичі та обробці крем'яної сировини. Цей висновок також підтверджується складом господарських ям. Ями, розташовані на південній стороні від житлових споруд в значній мірі наповнені культурними та фауністичними рештками, на противагу від ям на північній частині площі ГПК, які виявлялися практично «пустими».

Потужні ділянки культурного шару було виявлено у двох напрямках від першого жит-

ла — на південь, у кв. 4 і 4а та на південний схід, у кв. 12 і 16, у 1—1,5 м від краю житла. Перше — південне — скупчення культурних решток було розкрито на площі 4 м² у 1966 р. Потужність попелястого шару на цій ділянці становила 8—12 см, сягаючи 15 см в центрі. Вказується, що ця ділянка не була повністю досліджена в ході розкопок 1966 р. (Підоплічка 1969, с. 128; 1976, с. 129—131). Серед знахідок згадується певна кількість крем'яних виробів, деякі з яких несли сліди дії вогню, однак у своїй масі неперепалені. Серед виробів названо 95 відщепів і 9 знарядь (Підоплічка 1976, с. 131). Сучасними дослідженнями встановлено, що розкопом І. Г. Підоплічка було досліджено тільки частину цього скупчення, а на значній площі квадратів 4 та 4а культурні відклади не були досліджені до нижньої межі цього зольного шару.

Стратиграфічні особливості ділянки. З метою вивчення планіграфії та стратиграфічних особливостей та площі поширення «топталища», що знаходилося на південь від житла 1 і на схід від ями 7, у 2010—2020 рр. було досліджено ділянку на лініях метрових квадратів Т—Х/19—22 (рис. 2). Серед завдань у дослідженні даної ділянки були наступні: з'ясувати особливості методики розкопок у 1966 р. та встановити об'єкти і горизонти досліджені в розкопі 1 І. Г. Підоплічка з метою чіткої фіксації взаєморозташування об'єктів стоянки; з'ясувати особливості у співвідношенні категорій виробів з кременю та кістки.

За планами І. Г. Підоплічка, квадрати W—X/20—21 цілком входять у межі розкопу 1966 р. Однак, незважаючи на те, що вони вписуються в розкоп 1, культурний шар на цих квадратах залишився частково недосліджений. Це свідчить про те, що кутову ділянку розкопу «недобрили» у 1966 р. і таким чином, палеолітичні рештки опинилися під долівкою розкопу 1 (рис. 1: А, В).

Нижче ж долівки розкопу 1966 р. та нижче основного культурного шару було виявлено археологічні предмети та фауністичні рештки, що залягали у горизонтальному положенні. В ході досліджень 2018—2020 рр. було розкрито частину нижнього культурного шару першого ГПК. Цей шар (То-2) було виявлено дослідженнями 2006—2008 рр. в ході перетину ями 7 на межі квадратів W/23—22 (405/406), по лінії розрізу А—В (рис. 2: А).

Нижній шар відрізняється від верхнього характером знахідок та за насиченістю попелом і горілою кісткою. Так, на відміну від верхнього шару, основними знахідками тут виступають досить крупні фрагменти кісток черепа мамонта — пластини зубів, щічні кістки тощо. Зрідка трапляються фрагменти ребер. Досить рідкісними є крем'яні вироби, представлені поодинокими пластинами та відщепами. Сам шар практично не вирізняється за пофарбо-

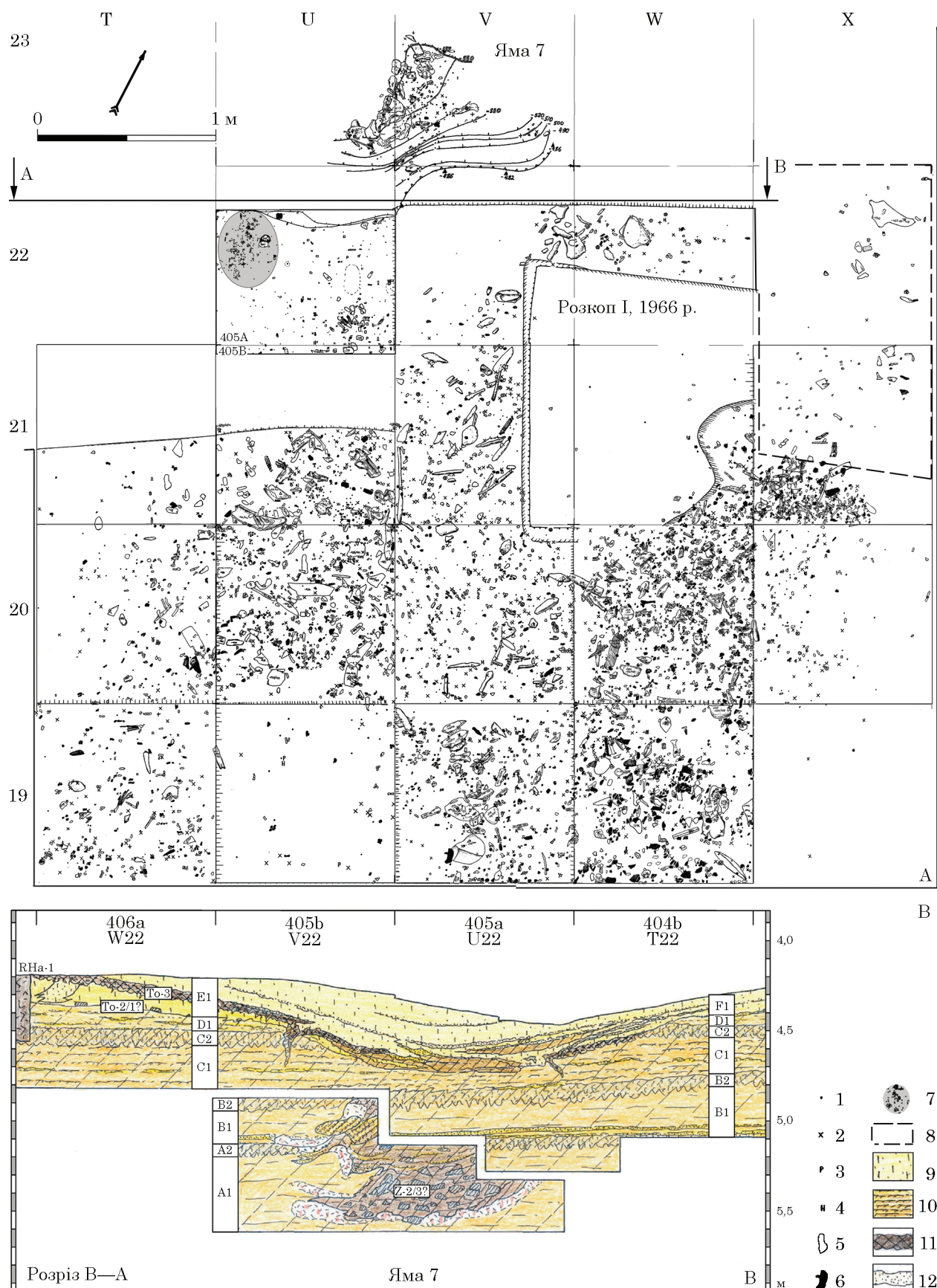

Рис. 2. Ділянка насиченого культурного шару ГПК 1: А — план ділянки на південь від житла 1; В — стратиграфічний перетин ями 7 (за: Haesaerts et al. 2015). **Експлікація:** 1 — відщеп; 2 — пластина; 3 — знаряддя; 4 — нуклеус; 5 — кістка; 6 — горіла кістка; 7 — точок по обробці крем'яно; 8 — ділянка нижнього культурного шару в розкопі 1 1966 р.; 9 — лес; 10 — глей; 11 — гумусований культурний шар; 12 — пісок

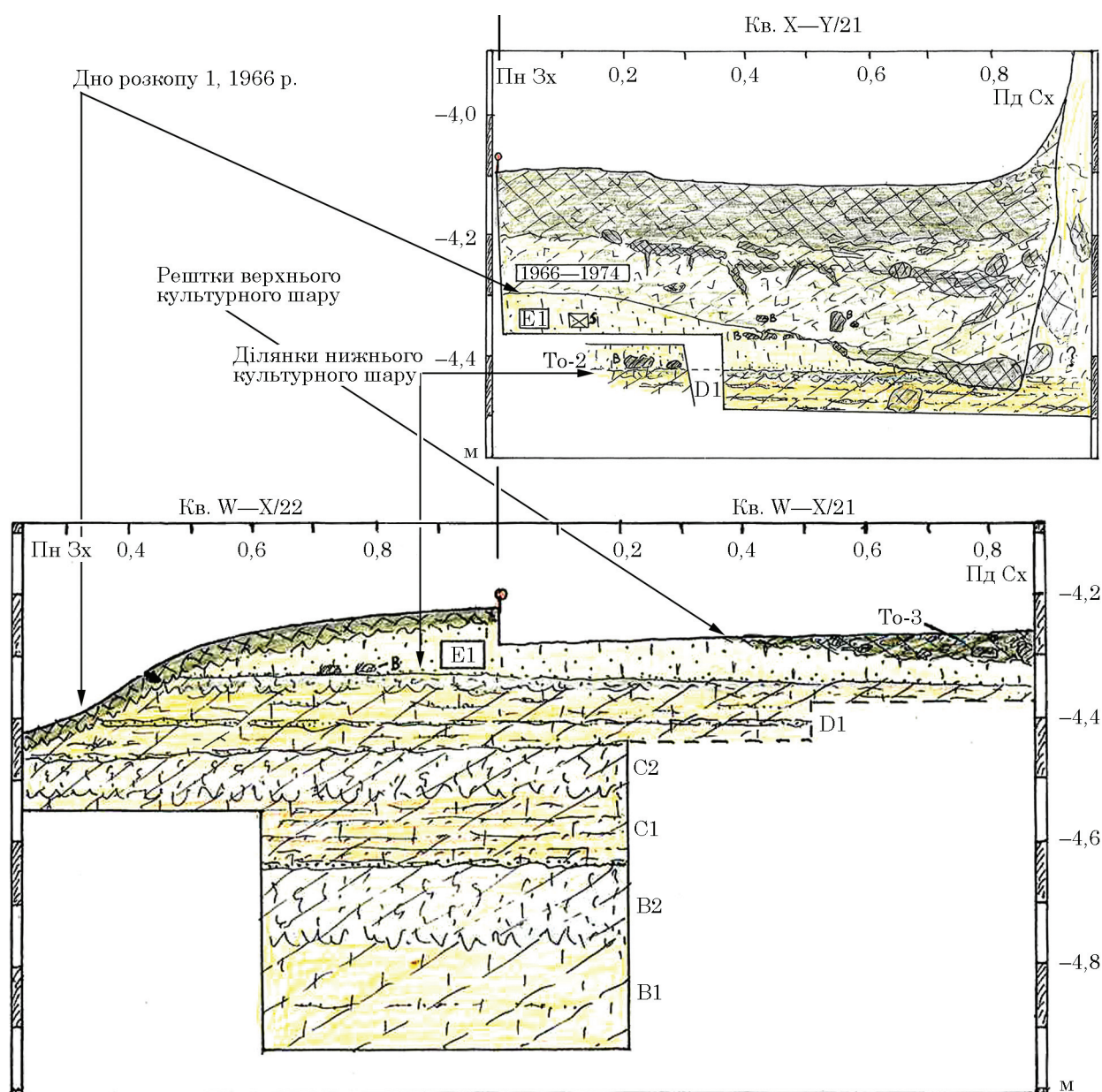

Рис. 3. Мікростратиграфія ділянки ГПК 1 в кв. 21—22 (виконав П. Езартс, за: Шидловський та ін. 2021)

ваністю від нижніх та верхніх лесових верств і не має золистого забарвлення та шматочків горілої кістки. Виходячи з таких характеристик цього культурного горизонту, його неможливо пов'язати з входною частиною першого житла і, можливо, функціонування цього шару слід пов'язати з етапом до встановлення першого житла.

Стратиграфічні перетини ділянки на південь від першого житла в кв. X/21 та X/22, а також розріз ями 7 дають можливість створити узагальнений опис стратиграфії відкладів та встановити взаєморозташування літологічних горизонтів (рис. 2: В; 3).

- Вище 420 — літологічний юніт E1, лес А, трапляються випадкові знахідки крем'яних виробів та дрібних фрагментів фауни; декілька піщаних горизонтів, неоглеєний

- 420—425 (428) — лес А ближче до культурного шару переходить у сіруватий суглинок з крапліннями вохристих часток, в ньому спостерігається більша кількість артефактів та вуглинок;

- 428—433 (436) — темно-сірий попелястий зольний культурний шар, «топталище» (То-3), зі значною кількістю горілої кістки різних розмірів, кісткових решток та крем'яних артефактів.

- 433—436 — прошарок чистого лесу.

- 436—440 — горизонтальне розташування знахідок нижнього культурного шару без золистого забарвлення (То-2). Знахідки розташовуються на межі з більш оглеєним літологічним юнітом D1.

- 438—447 — літологічний юніт D1. Лес з псевдоміцелієм та піщаними прошарками. Стягнення псевдоміцелію найбільше спостерігаються за контакту з культурним шаром угорі та при переході до буруватого суглинку вниз. Донизу лес переходить у буруватий суглинок з вапняковими стягненнями.

- 447—470 — літологічний юніт С. Буруватий оглеєний суглинок з піщаними прошарками. Піщані прошарки, яких нараховується до шести, горизонтальні, не більше 0,5 см потужністю.

Наявність культурних решток у двох горизонтах, розділених між собою лесовим прошарком, може свідчити про декілька епізодів заселення території ГПК 1, що підтверджується виявленням декількох культурних шарів стоянки в попередні роки, а саме в кв. W/22 та X/21—22 в стратиграфічному розрізі А—В ями 7. Літологічно обидва шари розміщуються в єдиному стратиграфічному контексті — юніті E1, який формувався над більш оглеєними горизонтами з піщаними прошарками D та C (Haesaerts et al. 2015). Це може підтверджувати висловлену раніше думку А. О. Величка про заселення площі мису після припинення алювіальних процесів на цій території і початку делювіального накопичення лесів.

Радіовуглецеве датування ГПК 1. У зв'язку з виявленням двох антропогенних горизонтів на площі першого ГПК постає питання аналізу радіовуглецевого датування його об'єктів. За весь час дослідження першого комплексу отримано 13 дат, що були опрацьовані різними лабораторіями (табл. 2). П'ять дат відносяться безпосередньо до заповнення та споруди житла, отримано за кістками мамонта, вовка та песця. Три дати визначені за однією кісткою мамонта для нижнього прошарку (Z-1) заповнення ями 8. Також три дати отримано для однієї стегової кістки мамонта з середніх відкладів (Z-2/3) заповнення ями 7. Дві дати отримано з фрагментів кісток мамонта, що були виявлені в ході дослідження ділянки верхнього культурного шару (То-3) на південь від житла. Відразу впадає у вічі неприйнятність двох найперших дат (1 і 2) з конструкції житла (Ki-1056, 1057), які невідповідні до всіх інших датуваль на пам'ятці (19280—19100 uncal BP) та суперечать загальним хроно-стратиграфічним визначенням стоянки.

Інші дати, отримані з житла, ям та культурного шару першого ГПК, створюють плавну послідовність без суттєвих перерв у межах від 15430 до 14320 BP (18900—16800 cal BP). В даному випадку ми маємо досить широкий діапазон визначень (бл. 2 тис. каліброваних pp.), що вимагає певного пояснення. Найбільш ранні дати (по одній кістці з заповнення ям 7 та 8) є найдавнішими для всього Межиріцького поселення. Водночас саме житло 1 стратиграфічно віднесено до найпізнішого етапу існування стоянки (То-3, 14400—14450 BP), що узгоджується з наймолодшими датами, отриманими з заповнення житла (дати 3—5; рис. 4; Haesaerts et al. 2015, p. 378). Створюється враження, що існує певна послідовність функціонування різних об'єктів — найдавнішими виглядають заповнення ям в межах 15430—14590 BP (18898—17515 cal BP), середні значення займають дати з культурного шару в межах 14730—14660 BP (18221—17746 cal BP), а наймолодшим є заповнення житла 1 в межах 14450—14320 BP (17886—17312 cal BP; рис. 4). Зрозуміло, що функціонування єдиного господарсько-побутового комплексу в таких широких хронологічних рамках викликає певні заперечення.

Можливим поясненням широкого діапазону є те, що доволі значна частина дат стоянки була отримана за кістками мамонта, які в середніх значеннях дають давніший вік у порівнянні з датами, отриманими за кістками інших промислових тварин (Haesaerts et al. 2015, p. 383). Така специфіка, простежена на площі всієї стоянки в різних об'єктах, з нашої точки зору є свідченням про активне збирання кісток мамонтових кісток мешканцями поселення. Тому датування великих кісток мамонта в багатьох випадках не буде відображати реальний час функціонування об'єктів (Shydlovskiy et al. 2022, p. 218—219).

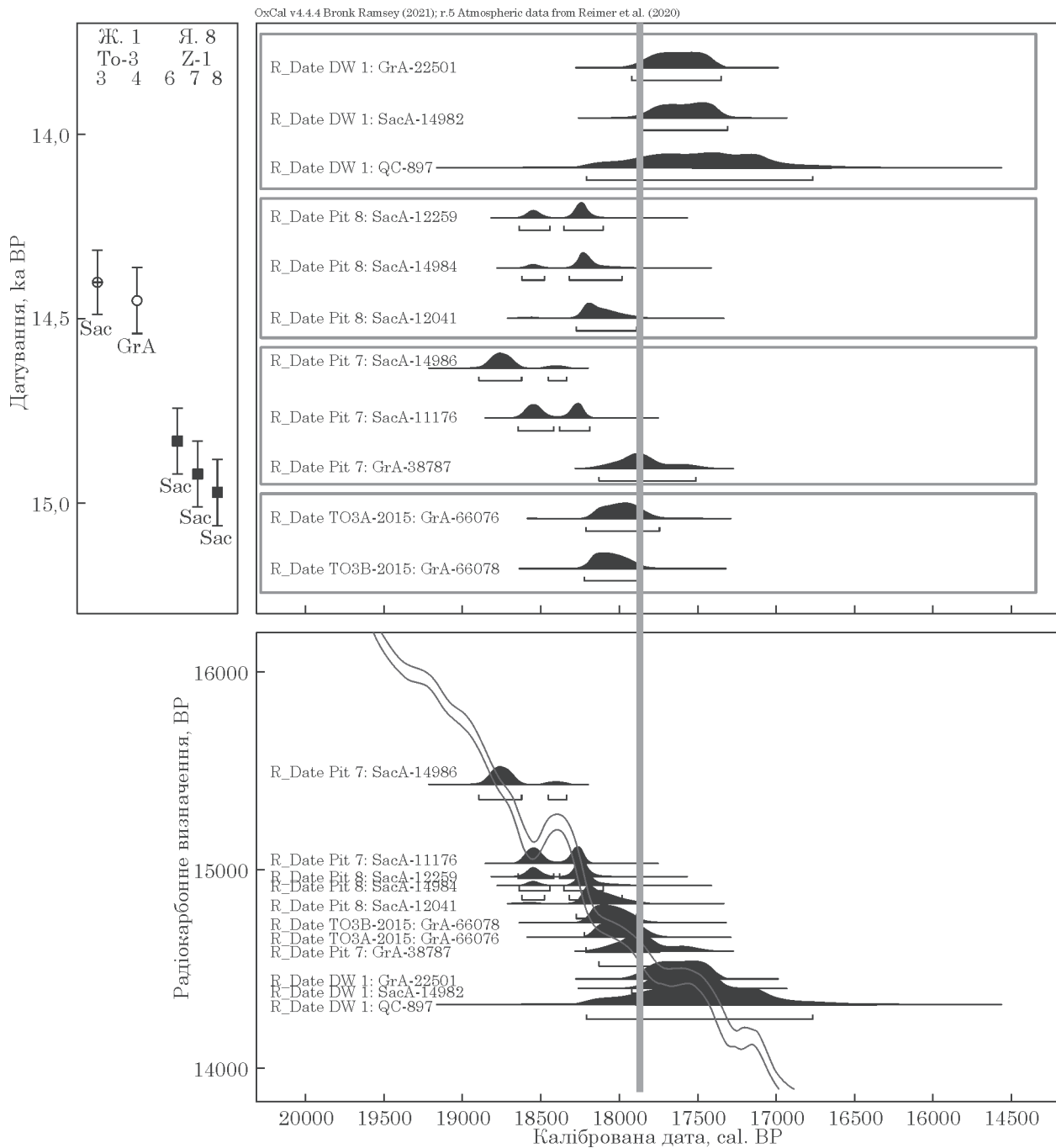

Рис. 4. Каліброване датування об'єктів першого ГПК

У цьому випадку, для датування 1-го ГПК найприйнятнішими, з огляду на мікстратиграфічну позицію й контекст, є дати, отримані з кісток вовка та песця, що походять безпосередньо з внутрішнього заповнення житла 1, що в каліброваних роках відповідають 17886—17312 cal BP. Це датування частково співпадає з датами, отриманими за фрагментами мамонтових кісток, що походять з ділянки культурного шару на південь від житла 1 (рис. 4).

Крем'яний комплекс ділянки на південь від житла. Загальна кількість виробів з кременю, що походить з ділянки культурного шару на південь від першого житла становить

2267 екз., не враховуючи дрібних лусочок, отриманих у процесі промивки верхнього культурного шару. Відходи виробництва (1998 екз.) представлені переважно відщепами (1034 екз.), пластинчастими виробами (862 екз.), різцевими сколами (88 екз.) та нуклеусами (31 екз.; табл. 1; рис. 5: 1, 2; Шидловський та ін. 2022).

Технологія первинного розщеплення першого ГПК базувалася на використанні переважно одноплощадкових призматичних та суб-пірамідальних нуклеусів невеликих 3—5 см завдовжки розмірів. При застосуванні двоплощадкових нуклеусів використовувалася одна з двох відбивних площадок, які замінювали одна одну в за-

Таблиця 2. Радіовуглецеві дати з першого ГПК

№	Контекст	Матеріал	¹⁴ C BP	Лабораторний номер	Калібрації cal BP	OxCal v4.4.4, cal BP	Публікація
1	Житло 1	Кістка мамонта	19280 ± 600	KI-1058	—	24893—22090	Соффер 1993
2	Житло 1	Горіла кістка мамонта	19100 ± 500	KI-1057	—	24263—22050	Соффер 1993
3	Житло 1 (колекція ННІМ НАН України)	Стегновa вoвка	14450 ± 90	GrA-22501	17745—17479 (OxCal v4.2.3 — 2013)	17745—17479	Haesaerts et al. 2015
4	Житло 1, OS 07-06, 1966 (колекція ННІМ НАН України)	Гомілка пeсця	14400 ± 90	SacA-14982	17686—17418 (OxCal v4.2.3 — 2013)	17886—17312	Haesaerts et al. 2015
5	Житло 1, культурний шар	Горіла кістка	14320 ± 270	QC-897	—	18211—16771	Соффер 1993
6	Яма 8, Z-1, OS 08-02	Кістка мамонта	14970 ± 90	SacA-12259	18323—18069 (OxCal v4.2.3 — 2013)	18642—18106	Haesaerts et al. 2015
7	Яма 8, Idem SacA-12259	Кістка мамонта	14920 ± 90	SacA-14984	18268—18016 (OxCal v4.2.3 — 2013)	18620—17985	Haesaerts et al. 2015
8	Яма 8, Idem SacA-12259	Кістка мамонта	14830 ± 90	SacA-12041	18162—17916 (OxCal v4.2.3 — 2013)	18277—17891	Haesaerts et al. 2015
9	Яма 7, Z-2/3, OS 07-7	Стегновa мамонта	15430 ± 90	SacA-14986	—	18898—18337	Haesaerts et al. 2015
10	Яма 7, Idem SacA-14986	Стегновa мамонта	15030 ± 90	SacA-11176	—	18647—18191	Haesaerts et al. 2015
11	Яма 7, Idem SacA-11176	Стегновa мамонта	14590 ± 60	GrA-38787	—	18130—17515	Haesaerts et al. 2015
12	ГПК 1, верхній шар, ТОЗА—2015	Кістка мамонта	14660 ± 70	GrA-66076	18000—17790 (GrA — 2016)	18212—17746	Шидловський та ін. 2017
13	ГПК 1, верхній шар, ТОЗВ—2015	Кістка мамонта	14730 ± 70	GrA-66078	18080—17880 (GrA — 2016)	18221—17858	Шидловський та ін. 2017

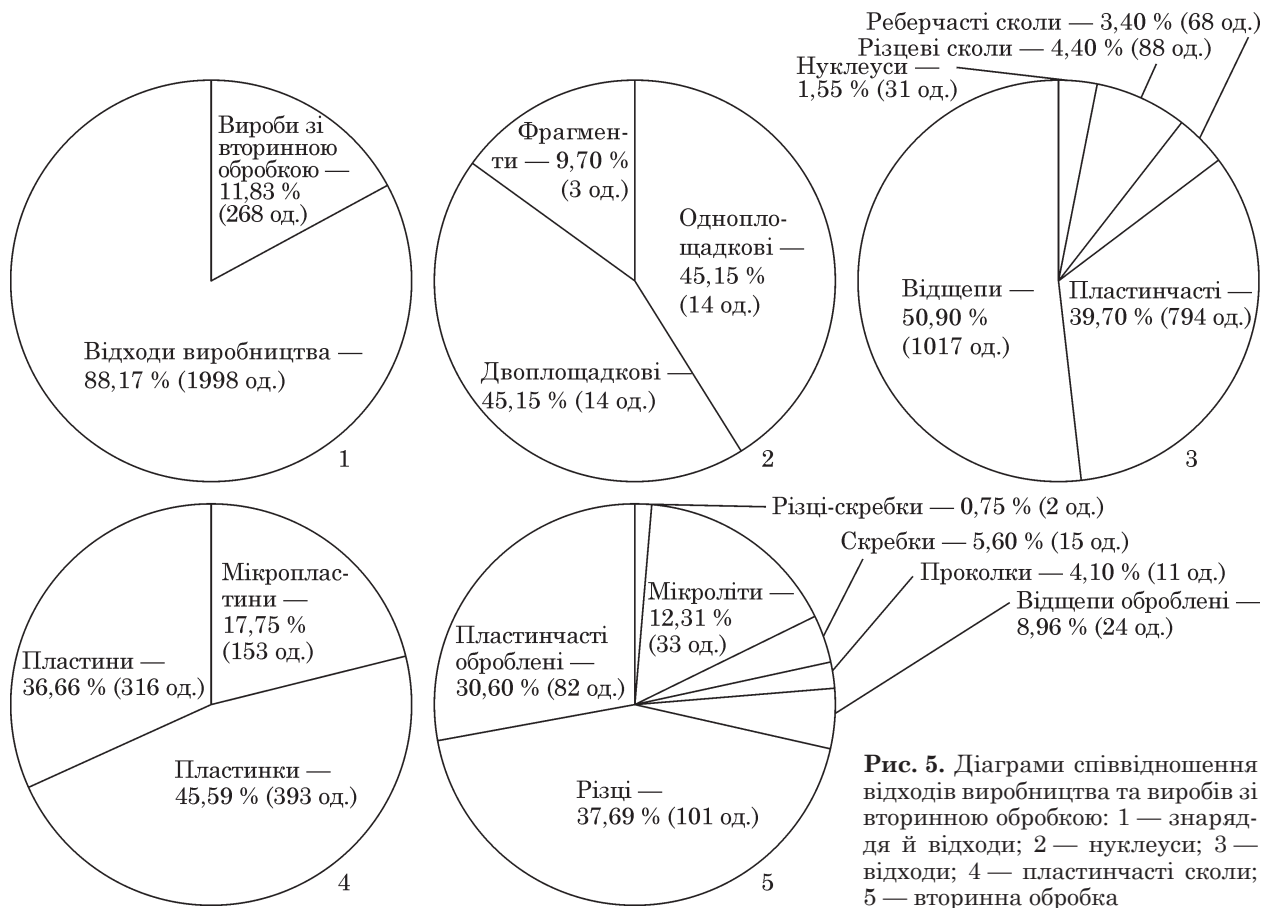
лежності від потреби, для зняття призматичних платівок досить невеликих розмірів. У разі виникнення заломів з боку основної відбивної площадки допоміжна перетворювалась на основну.

Нуклеусів 31 екз. (рис. 6), що в рівній мірі представлені одноплощадковими та двоплощадковими (рис. 5: 3). Переважна більшість нуклеусів ортогнатні. В процесі утилізації вони часто набували сплюснених форм. Частина одноплощадкових (14 екз.) — або розколоті в процесі утилізації, або мають фасетки з протилежної площадки, що не збереглася внаслідок її зняття пірнаючим сколом. Більшість двоплощадкових форм — з суміжними робочими поверхнями, менше виробів мають зустрічний характер сколювання. Відбивні площадки переважно скісні, більшість сформовані одним широким сколом з боку робочої поверхні нуклеусів, меншою мірою наявні площадки оформлені 2—3 сколами і в одному випадку — природня поверхня жовна. Для зняття заготовок в більшості випадків використовувалась редукція карнизу дрібними сколами, в поодиноких випадках площадка не підготовлена, в одному випадку наявне часткове фасетування краю. Всі нуклеуси досить спрацьовані, перебува-

ли на останніх етапах утилізації. По довжині нуклеуси варіюють в межах 30—60 мм. На початкових етапах розколювання, більшість нуклеусів були двоплощадковими з однією основною та другою допоміжною площадками, але внаслідок утилізації перетворювались на одноплощадкові форми.

Метричні характеристики пластинчастих сколів, згідно вибірки, варіюють по ширині в межах 5—19 мм, з піком в 12 мм, і завдовжки в 17—27 мм. Переважна більшість напівфабрикатів представлена пластинками (завширшки 7—11 мм) — 393 екз., дещо менше — 316 екз. — середньошироких пластин (завширшки понад 12 мм) та 153 екз. мікропластин (завширшки до 7 мм; рис. 5: 4).

Більшість середньошироких пластин представлені різними фрагментами: дистальні, проксимальні та медіальні частини, а близько третини є цілими. За характером дорсальних поверхонь сколів, середньоширокі пластини розпадаються на повздовжні (51,5 %), біповздовжні (27,1 %), реберчасті (8,6 %), безсистемні (7,1 %), первинні (5,7 %; рис. 7: 1). Довжина цілих екземплярів в більшості випадків коливається в межах 25—43 мм. За характером

площадок пластин (цілі + проксимальні), переважна більшість заготовок має лінійні (31,1 %) та точкові (26,7 %), меншою мірою рівні (22,2 %) площадки. В інших випадках площадка знищена при ударі (15,6 %), або має природну поверхню (4,4 %). Для отримання середньовисоких пластин в більшості випадків використовувалася прийом редукції та абразивного зняття карнизу, також застосовувалося ізолювання сколу, практично ніколи фасетування площадки — лише 3 екз. з двогранною площадкою. Закінчення пластин (цілі й дистальні) переважно пряме (50 %), часто пероподібне (21,7 %), в 17,4 % випадків представлене заломом і в 10,9 % пірнаюче.

Пластинки представлені цілими формами, переважно дистальними та проксимальними частинами, а також медіальними. Довжина цілих виробів коливається в межах 17—52 мм, але більшість — 17—29 мм. За характером дорсальних поверхонь сколів переважна більшість пластинок є повздовжніми (70,5 %), меншою мірою біповздовжніми (15,2 %), наявні також реберчасті (7,9 %), первинні (3,9 %) та з безсистемним обмеженням (1 %; рис. 7: 2). За характером площадок пластинок (цілі + проксимальні), в більшості випадків спостерігаємо точкову площадку (41,1 %), меншою мірою лінійну (32,1 %) та рівну (12,5 %), двогранна та природна по 1,8 %, а також у 10,7 % випадків зруйнована. Для отримання пластинок використовувалася

прийом редукції карнизу, а також ізолювання сколу. Закінчення пластинок (цілі + дистальні) поділяються на пероподібні 59,3 %, прямі 30,5 % та заломи в 10,2 % випадків.

Мікропластини представлені 153 екземплярами. Цілі екземпляри мікропластин варіюють в межах 10—37 мм по довжині. Абсолютна більшість мікропластин має повздовжнє обмеження спинки. Площадки мікропластин (цілі + проксимальні) мають в рівній мірі лінійний та точковий характер, в рідкісних випадках знищені та рівні. Отримання мікропластин відбувалось за допомогою переважно редукції краю площадки, в інших випадках підправка відсутня. Переважна більшість мікропластин, на нашу думку, не були самостійними виробами, а є відходами виробництва при редукції площадок нуклеусів. Закінчення мікропластин переважно пероподібне (61,7 %) та пряме (38,3 %), в поодиноких випадках трапляються заломи.

В ході розкопок та за використанням промивки седименту виявлено 88 різцевих сколів (на противагу лише шести різцевим сколам із житла 1), що на нашу думку, додатково показує наявність варіацій у статистиці в залежності від методики досліджень, а також від функціональної спеціалізації ділянки. Частина цих виробів має спрямоване ретушуванням ребро перед зняттям самого сколу.

Знаряддя праці (268 екз.) представлені переважно різцями, обробленими пластинами

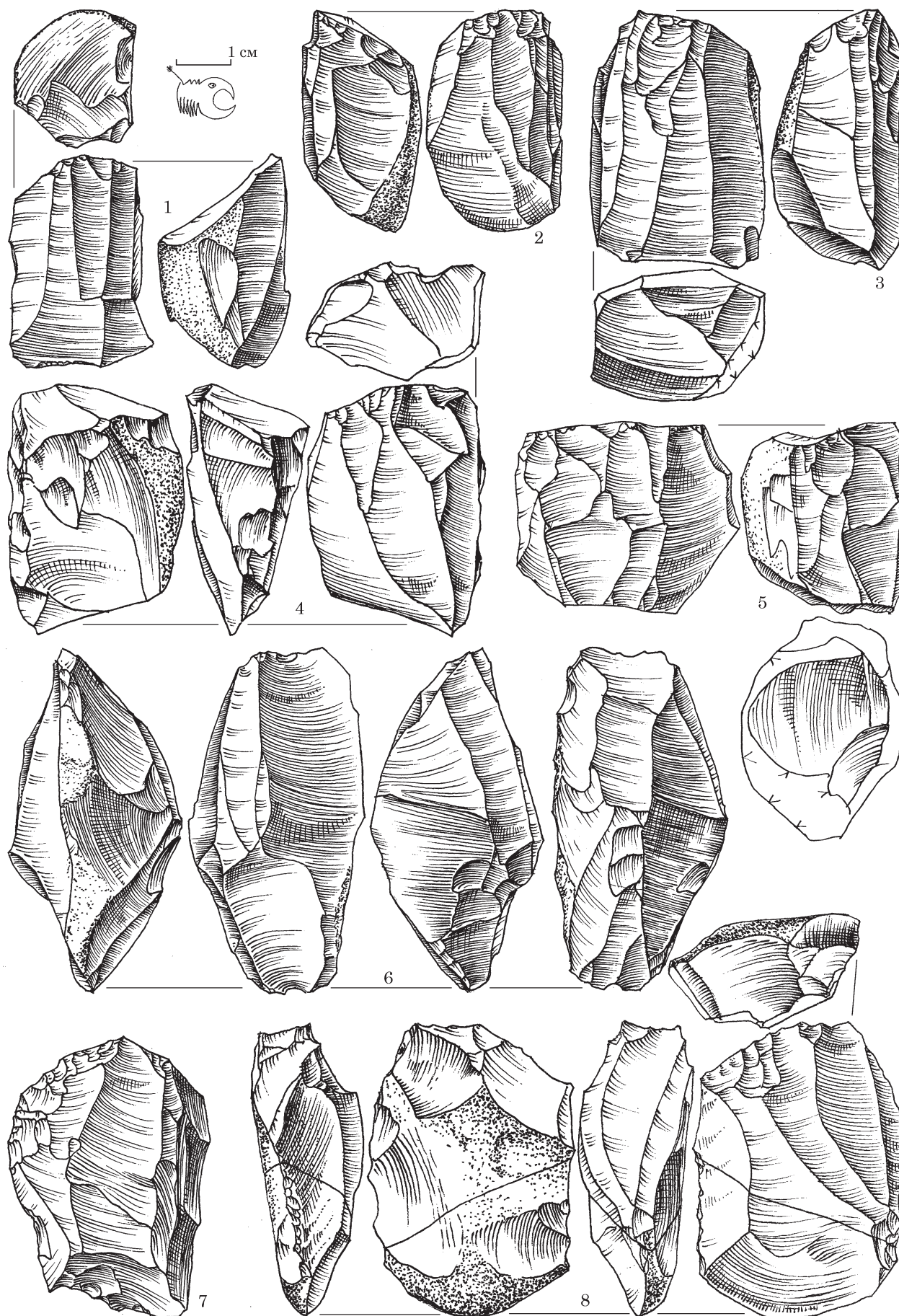

Рис. 6. ГПК 1, основний культурний шар, нуклеуси

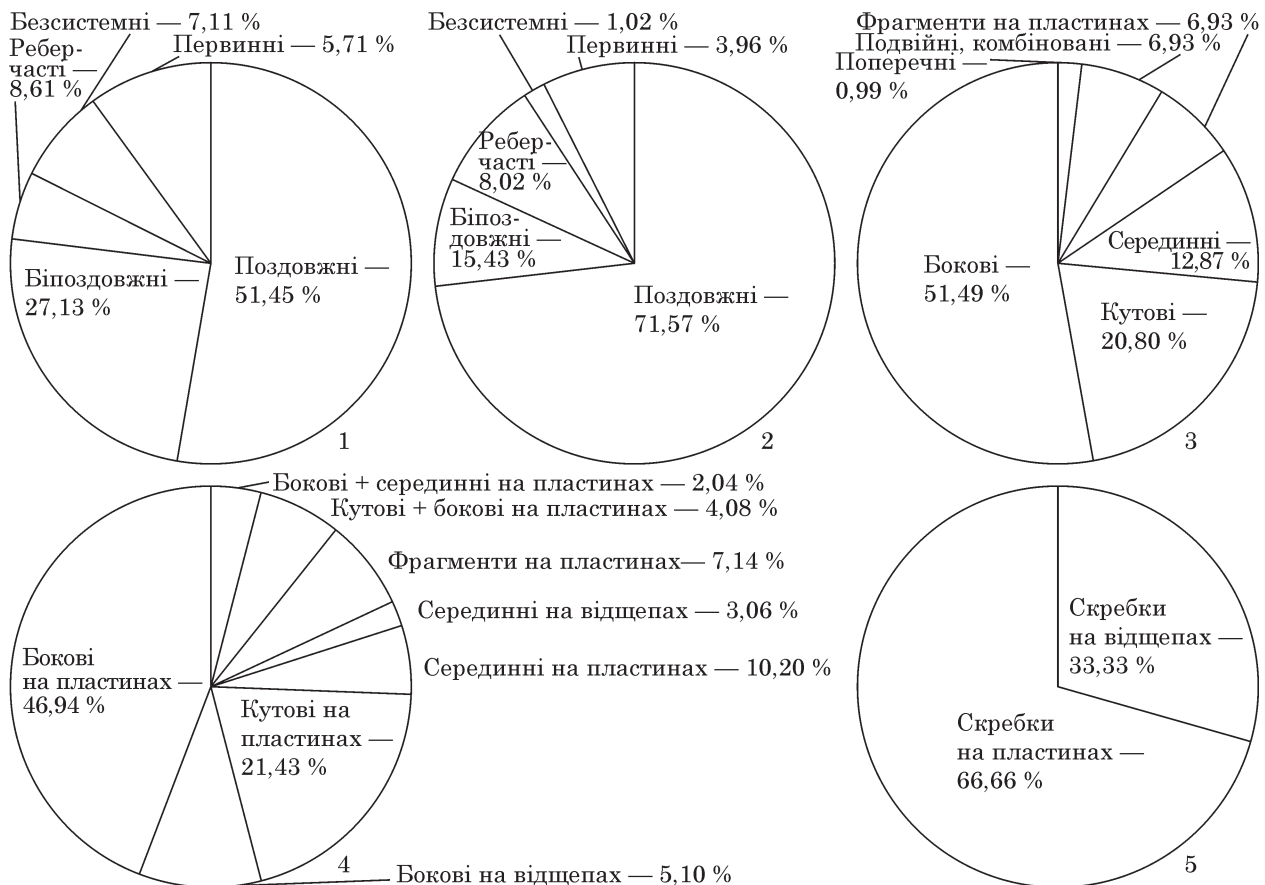

Рис. 7. Діаграми розподілу характеристик дорсальної огранки пластинчастих сколів та розподілу різців за типами і видами заготовок: 1 — пластини за огранкою дорсальної поверхні; 2 — пластинки за огранкою дорсальної поверхні; 3 — різці за типами; 4 — різці за видами заготовки; 5 — скребки за типами заготовки

та відщепами, мікролітами, скребками та проколками (рис. 5: 5). Серед виробів з вторинною обробкою 91 % було виготовлено з призматичних пластинок невеликих розмірів. При цьому стратегія відбору заготовок включала відбір повздовжніх, біповздовжніх і рідше реберчастих сколів завширшки в 12—19 і 11—19 мм для ретушованих та тронкованих пластин відповідно. Для різців заготовками слугували повздовжні в 52,4 %, біповздовжні в 28,6 % і, іноді, реберчасті в 19 % напівфабрикати завширшки від 8 до 20 мм, з максимумом виробів, в межах 14—15 мм завширшки. Для мікролітів використовувалися заготовки в 6—9 мм.

Найбільшою за чисельністю категорією виробів з вторинною обробкою є різці 101 екз. (37,7 %), представлені боковими, кутовими, серединними та комбінованими типами (рис. 7: 3; 8). Усі, крім п'яťох, бокові різці (52 екз.) сформовані на пластинчастих заготовках. Робочі частини бокових різців на пластинах формувалися як на дистальній частині заготовки (24 екз.), так і на проксимальній (22 екз.). Заготовкою для бокових різців виступали скісно тронковані повздовжні, реберчасті та біповздовжні пластини завширшки переважно в межах 12—16 мм з максимальним діапазоном 8—20 мм. П'ять ретушних різців виготовлено на

повздовжніх і реберчастому відщепах та відщепах підправки площадки нуклеуса (рис. 7: 4).

Наступний тип різців є кутові на пластинах (21 екз.), представлені цілими екземплярами та фрагментами робочих частин. Лезо розташовувалося як на проксимальному (8), так і на дистальному (10) кінцях заготовок, наявні три дволезових вироби. В якості площадки для різцевого сколу використовувався поперечний злам пластини (16), в чотирьох випадках — ударна площадка самої заготовки, в одному — протилежна площадка нуклеуса та на ребрі. Напівфабрикатами для виготовлення кутових різців слугували повздовжні та біповздовжні пластини завширшки в межах 14—20 мм. Значно меншою кількістю представлені серединні різці (12 екз.) виконані як на відщепах (3), так і на пластинчастих заготовках (10). Серед інших типів наявні дво- та багатолезові екземпляри, з комбінаціями кутового та бокового лез (4 екз.), бокового та серединного лез (2 екз.) та в одному випадку комбінації бокового та поперечного лез на пластині.

Переважає більшість різців (92) виготовлено на повздовжніх, біповздовжніх та реберчастих пластинках та пластинах, завширшки 11—20 мм, з піком в межах 14—15 мм, що свідчить про навмисний відбір заготовок при виготовленні цих

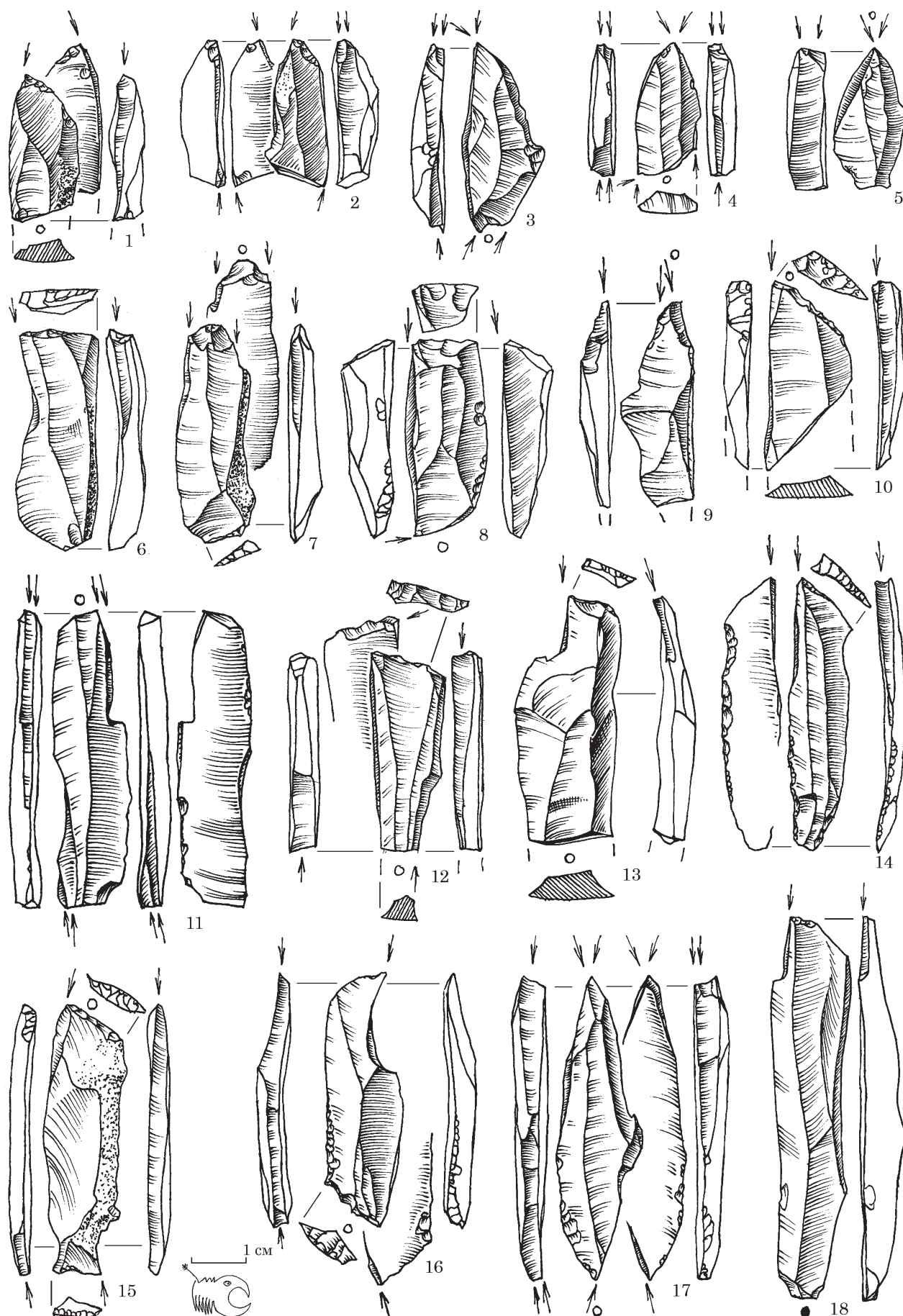

Рис. 8. ГПК 1, основний культурний шар, різці

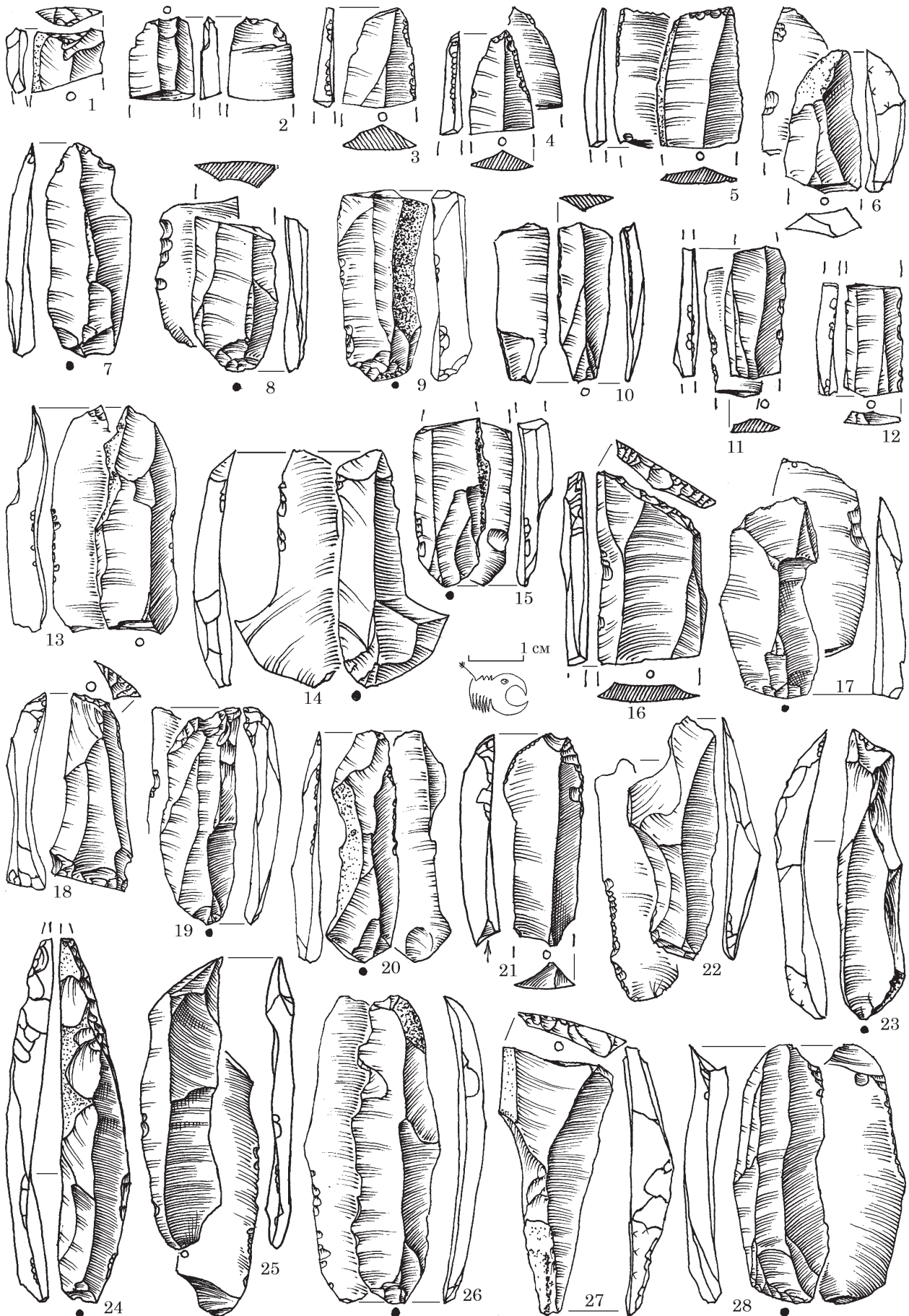

Рис. 9. ГПК 1, основний культурний шар, оброблені пластини

знарядь праці. Леза різців практично в рівній мірі сформовано як на дистальних, так і на проксимальних частинах заготовок. Можливо, що більшість різців на пластинах спочатку були дволезовими, але в ході використання зламувалась одна робоча частина, яка і потрапляла в культурний шар. Загалом, наявних лез: бокових — 60, кутових — 27, серединних — 16, два поперечних та один на ребрі. Для виготовлення серединних різців найменша увага приділялась формі заготовки — виконані на повздовжніх пластинах, біповздовжній пластинці та відщепках.

Оброблені пластинчасті заготовки загальною кількістю 82 екз. (30,5 %) поділяються на ретушовані по краю та поперечно тронковані форми (рис. 9). Перша категорія представлена 45 екз., серед яких наявні пластинки та пластини оформлені переважно дрібною та перлинною, часто нерегулярною ретушшю по спинці (24 екз.), по черевцю (10 екз.), альтернативно (8) та в одному випадку наявний псевдомікрорізець. Для виготовлення цього типу знарядь використовувалися повздовжні, в рівній мірі біповздовжні та реберчасті сколи, завширшки переважно в межах 12—19 мм з максимальним діапазоном 8—22 мм.

Тронковані пластини нараховують 37 екз., представлені пластинками та середньоширокими пластинами з прямо (23 екз.) та скісно (14 екз.) усіченим кінцем. У переважній більшості цих виробів (24 екз.) тронкувався дистальний кінець заготовки, в 11 виробках обробці піддавався проксимальний кінець, а в двох випадках оброблено обидва кінці. Ретуш наносилася як на спинку, так і на черевце заготовки. Виділяється група виробів з плоским тронкуванням по черевцю, що свідчить про використання цих знарядь в якості стамесок. Для виготовлення цієї категорії виробів використовувалися повздовжні, біповздовжні та реберчасті напівфабрикати, завширшки 11—22 мм.

Меншою за чисельністю категорією виробів з вторинною обробкою представлені ретушовані відщепи — 24 екз. (9,1 %), серед яких наявні цілі вироби (19) та фрагменти сколів з ретушшю (5). В якості заготовок для виготовлення цих знарядь використовувалися безсистемні (8) та повздовжні (11) сколи, в п'яти випадках первинні та реберчастий відщепи. Розміри цілих екземплярів коливаються в межах 22—64 мм по довжині. Різним способом ретушування піддавалися край (13), дистальна (7), проксимальна (3) частина виробів. В двох випадках зафіксовано ретушування черевця. Виділяється серія зі скісним напівстрімким та зубчатим тронкуванням короткого краю заготовки (5). В одному випадку обрубувальною ретушшю сформовано виїмку, що знищила відбивний горбок безсистемного відщепу (скобель).

Із площі досліджуваної ділянки походять 15 кінцевих скребки (5,3 %) (рис. 10). Заготовкою для десяти слугували пластини, що зняли частину протилежних площадок нуклеусів. Робочі частини сформовані похилим віялоподібним

ретушуванням проксимальної частини заготовки. Інші п'ять скребків виготовлено на відщепках, леза яких сформовані напівстрімкою та ступінчастою ретушшю (рис. 7: 5).

Досить невеликою серією представлені проколки — 11 екз. (4,2 %), наявні вісім цілих і три фрагмента робочих частин (рис. 11: 23—30). Заготовками для виконання цієї категорії виробів слугували повздовжні, біповздовжні та реберчаста пластинки та пластини, завширшки 10—15 мм і в одному випадку відщеп. Робоча частина у вигляді «жальця» формувалася напівстрімкою та дрібною ретушшю по спинці, по черевцю та альтернативно як на проксимальних так і на дистальних кінцях заготовок.

Мікроліти (рис. 11: 1—22) — 33 екз. (12,3 %) представлені п'ятьма цілими виробами один з яких був відновлений методом ремонту, а також дистальними (13), медіальними (6) та проксимальними (8) фрагментами. Один — атиповий прямокутник на 3-гранній пластинці з тронкацією дистального кінця, регулярним напівстрімким ретушуванням краю та збереженим відбивним горбком; другий — ретушована напівстрімким дрібним ретушуванням пластинка; третій — пластинка з притупленим краєм, четвертий — базальною пластинкою з притупленим краєм і тронкацією проксимальної частини яка була складена ремонтом з двох уламків. Дистальні фрагменти прямокутників з косою та прямою тронкацією — 7 екз.; медіальні фрагменти з напівстрімкою та дрібною ретушшю по краю — 6 екз. У п'ятих випадках проксимальних фрагментів зафіксовано навмисне знищення ударного горбка.

Активне використання знарядь знайдених на ділянці ГПК підтверджується даними мікроскопії, що була проведена Ентоні Борелем з Національного природничого музею (м. Париж), яка засвідчила активний знос робочих країв різних виробів з вторинною обробкою (рис. 12).

Порівняльна характеристика комплексів житла та ділянки культурного шару. Виходячи з планіграфічних та стратиграфічних особливостей поширення верхнього культурного шару за межами житлової конструкції, з'ясовано, що ця ділянка прилягає безпосередньо до вхідної південної частини житла, а сам культурний шар сформувався внаслідок викиду заповнення житла назовні та в процесі активної господарської діяльності мешканців. Порівнюючи крем'яні комплекси житла та цієї ділянки, зрозуміло, що схожі значення у індексах виробів будуть свідчити на користь формування шару внаслідок виносу продуктів життєдіяльності з площі житла. З іншого боку, наявні відмінності у складі крем'яних комплексів будуть яскравим свідченням функціональної своєрідності об'єктів та доказом специфіки господарської діяльності всередині та за межами житла (Нужний, Шидловський 2009, с. 211—218; Шидловський, Нужний, Пеан 2014).

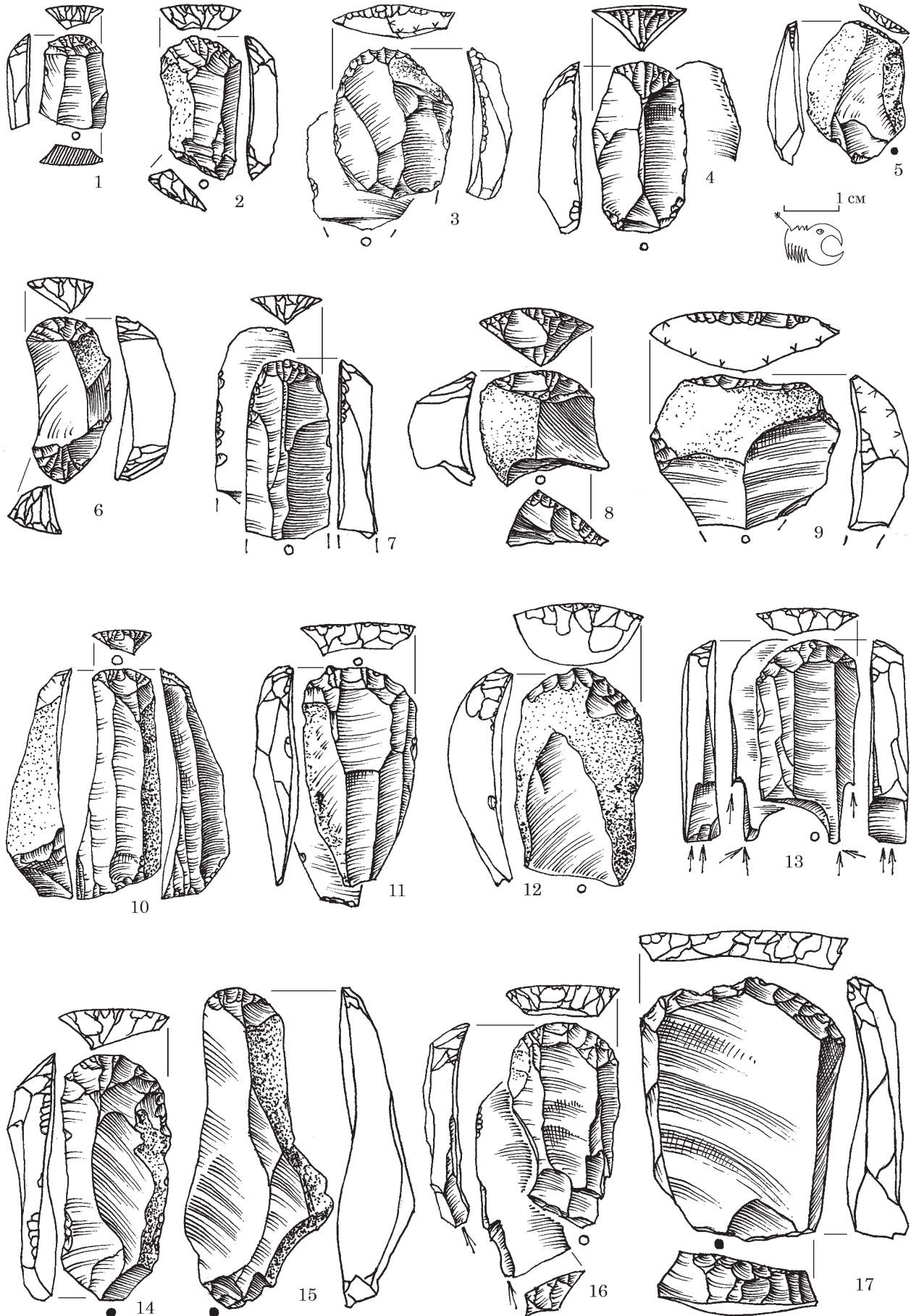

Рис. 10. ГПК 1, основний культурний шар: 1—4, 6—8, 10—17 — скребки; 5, 9 — ретушовані відщепи

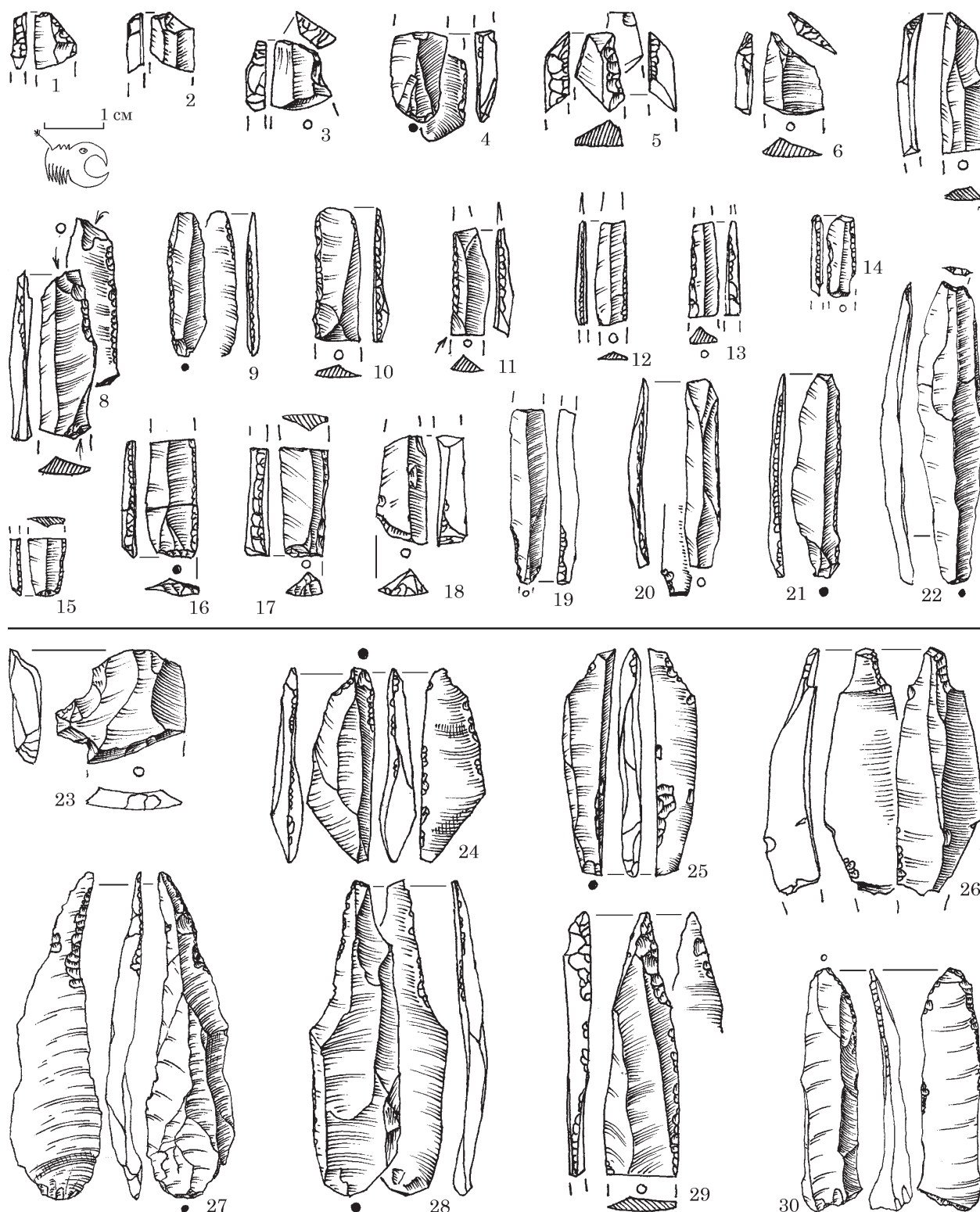

Рис. 11. ГПК 1, основний культурний шар: 1—22 — мікроліти; 23—30 — проколки

В результаті проведеного аналізу складу крем'яних виробів з 1-го житла та ділянки культурного шару на південь від нього, слід відмітити загальні спільні значення у співвідношеннях відходів виробництва (88—89 %) та виробів з вторинною обробкою (11—12 %; рис. 13: 1). Також спільними виявилися значення нуклеусів у 1,6 % (рис. 13: 2). Що стосується

знарядь, то досить схожими виявилися частки мікролітів (12 і 14 %), різців (38 і 41 %) (рис. 13: 3) та типологічний розподіл між ними в обох комплексах. Такі дані свідчать про певну єдність обох комплексів в технологічному плані, функціональні взаємозв'язки між ними і, вірогідно, їх синхронну експлуатацію, принаймні протягом певного проміжку часу.

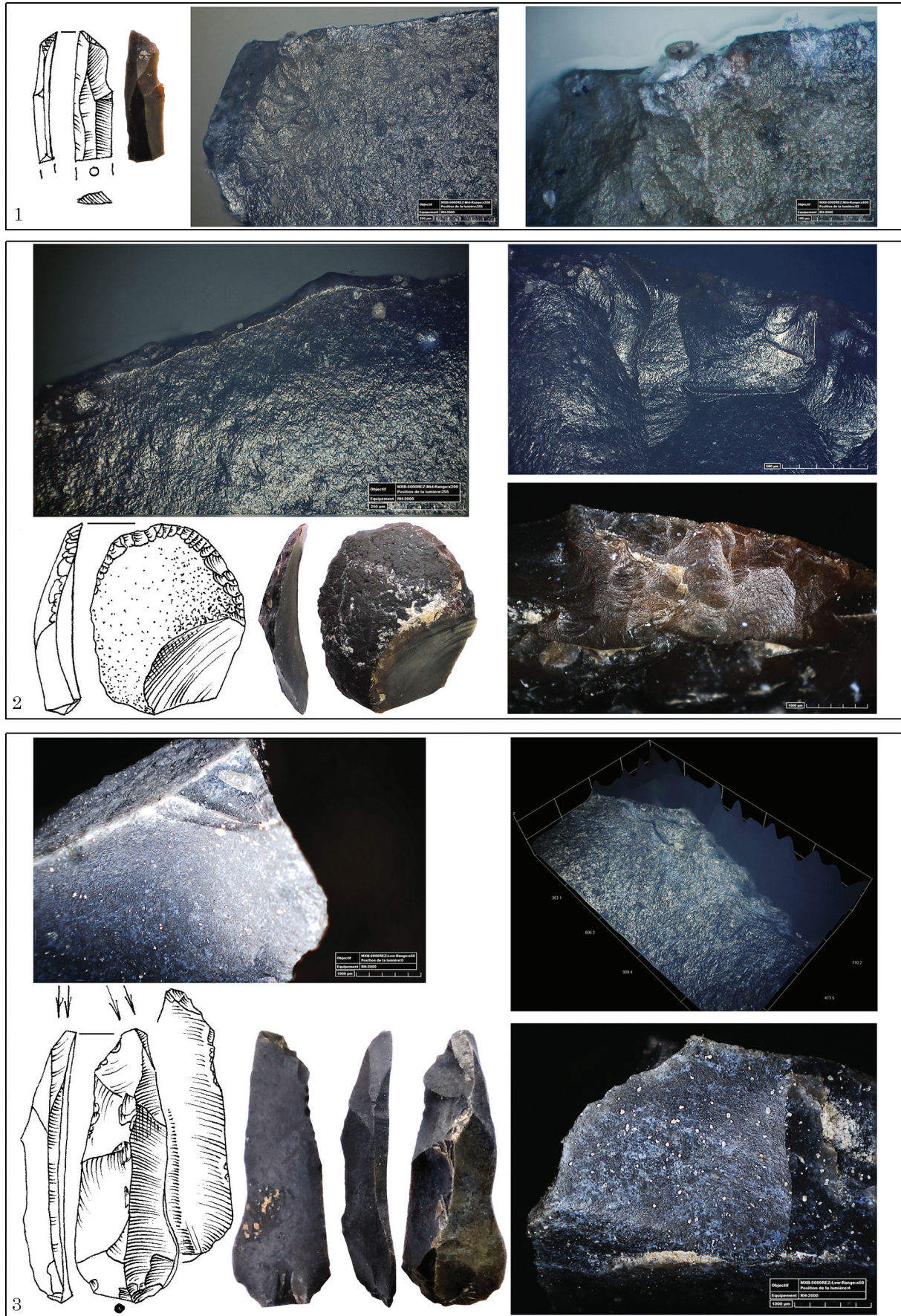

Рис. 12. Мікроскопія робочих країв знарядь з основного культурного шару ГПК 1: 1 — тронкована пластинка; 2 — скребок; 3 — ретушний різець (виконав Е. Борел, Лабораторія мікроскопії Музею Людини, Франція)

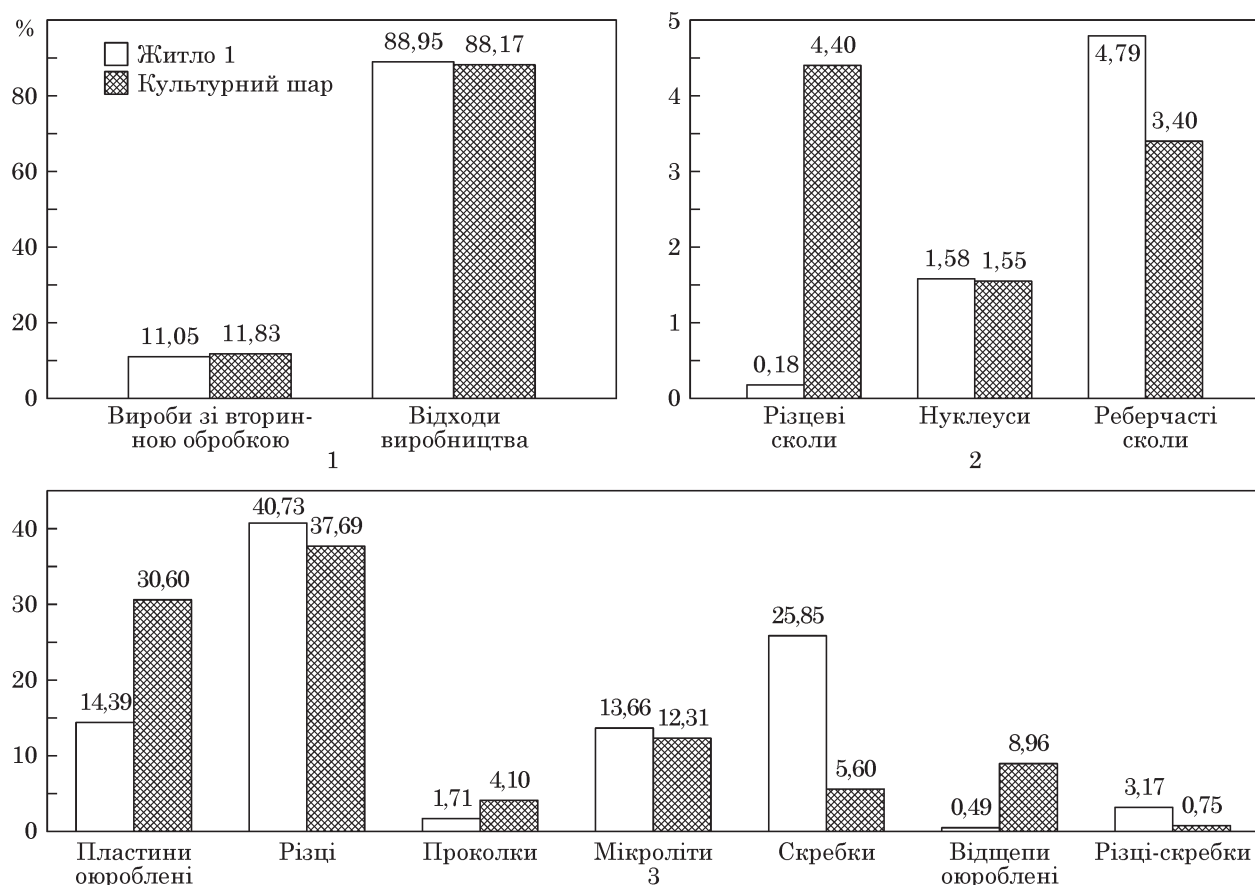

Рис. 13. Діаграми характеристик об'єктів, житла 1 та культурного шару: 1 — вироби зі вторинною обробкою та відходи виробництва; 2 — технологічні сколи й нуклеуси; 3 — вироби зі вторинною обробкою

Однак більш деталізований аналіз співвідношень категорій виробів демонструє значні відмінності, що є показником функціональної специфіки кожного об'єкта. Так, частка різцевих сколів в житлі значно менша (0,18 %) на порівняння з їхньою кількістю в культурному шарі (4,4 %; рис. 13: 2). Такі дані підтверджують попередній висновок про збільшення частки різцевих сколів за межами житла (див. вище), зроблений на основі аналізу статистичних даних М. І. Гладких та Д. Ю. Нужного. Така різниця не може бути пояснена виключно через особливості методики досліджень розкопу 1 у 1966 р.

Більшою мірою різниця проявляється саме у знаряддевому наборі. Якщо різці та мікроліти демонструють певну стабільність у своїх значеннях, то інші категорії виробів з вторинною обробкою мають більш широкі варіації у своїй кількості. Так, скребки, які традиційно є ведучою категорією знарядь для жител з кісток мамонта (в даному випадку 26 %), на ділянці культурного шару становлять 5,6 % від всіх виробів з вторинною обробкою. Слід відмітити і значну частку різців-скребків у житлі (3,2 %) на порівняння з двома екземплярами (0,8 %), знайденими за його межами (рис. 13: 3).

Натомість, в культурному шарі вдвічі зростає кількість ретушованих та тронкованих пластин (31 проти 14 % в житлі), а також проколки

(4,1 проти 1,7 % в житлі). Також в разі зростає кількість оброблених відщепів — з всього 0,5 % у житлі до 9 % за його межами (рис. 13: 3).

Такі особливості розподілу крем'яних виробів свідчать про певну спеціалізацію ділянок стоянки. Так, в житлі зберігалися нуклеуси (52 екз.), обробка яких відбувалася, як всередині, так і поза межами споруди, про що свідчить наявність місць по первинній обробці сировини — внутрішнього та зовнішнього точків. Різці використовувалися також як всередині, так і поза межами житла. З іншого боку, за межами житла відбувалася активна діяльність по первинній утилізації продуктів полювання — значна кількість ретушованих та тронкованих пластин, що використовувалися для різання м'яса і кістки впольованих тварин. Про активні операції по обробці твердих матеріалів свідчить виготовлення різців переважно за межами житла, на що вказує високий відсоток різцевих сколів. В житлі ж відбувалася подальша утилізація фауністичних ресурсів, пов'язана з операціями по обробці кістки та шкіри тварин — підвищений відсоток різців-скребків та скребків.

Висновки. Таким чином, дослідження крем'яних колекцій різних об'єктів господарсько-побутового комплексу 1, а саме — власне житла з мамонтових кісток та ділян-

кою культурного шару, що прилягає з півдня до житлової конструкції, показало, що вони досить суттєво відрізняються за своїми типолого-статистичними показниками. Зрозуміло, що ці дані вимагають корекції пов'язаної з урахуванням різної методики розкопок житла 1 у 1966 р., порівняно із оточуючими об'єктами, дослідженими у 2010—2020 рр. Разом з цим, розбіжності у певних статистичних індексах не можуть бути пояснені лише дією вищезгаданих факторів. З точки зору стилістики та характеру обробки знаряддя праці всіх об'єктів є абсолютно ідентичними. Так, якщо для площі житла спостерігається традиційно висока частка скребків, що цілком характерно для епіграветських пам'яток з «мамонтовою архітектурою», то на південній ділянці поза межами житла їхнє місце за кількістю займають тронковані та ретушовані пластини. Така варіабельність, на нашу думку, свідчить про різний характер операцій по обробці продуктів полювання — первинна обробка частин туш тварин, яка відбувалася поза межами житла та вторинна утилізація здобичі та обробка шкір тварин, що проходила всередині житлової споруди.

Наявність внутрішнього «точка» по первинній обробці кременю всередині першого житла, на схід від вогнищної плями (Пидопличко 1976, с. 138—149) нещодавно отримало повну аналогію під час розкопок четвертого житла цієї стоянки. Так, на північний схід від вогнища, поблизу краю житлового заповнення четвертого житла було виявлено точок по обробці кременю, що розташовувався у двох горизонтах (Цвіркун та ін. 2021, с. 63—68). Планіграфія горизонтального поширення знахідок у другому житлі також свідчить про концентрацію крем'яних виробів у північно-східній частині заповнення споруди (Пидопличко 1976, с. 146).

Розташування ділянки насиченого культурного шару на південь від житла є свідченням того, що саме південна від житла сторона була зоною активної господарської діяльності його мешканців та про південну орієнтацію входу першого житла. Подібна ситуація є загалом дуже типовою для Межиріцького поселення в цілому. Так, насичені культурні прошарки, «виробничі центри» та «зони евакуації», поширюються на південь від першого, другого та четвертого жител стоянки. Господарські ями, що розташовані на південних сторонах від жител також демонструють значну насиченість культурними та фауністичними рештками. Цей висновок відкриває певні перспективи для розуміння загальної планувальної структури поселення та розмежування різних господарсько-побутових комплексів між собою.

Важливим для розуміння структури ГПК є визнання його багатоплановості та неодноразовості накопичення антропогенних відкладів загалом на стоянці. При дослідженні південної ділянки ГПК на певних ділянках виявля-

но рештки нижнього шару, який було частково зруйновано більш потужним верхнім шаром, господарською ямою 7, та першим житлом. Характер цього шару не дає підстав пов'язувати його з конструкцією житла і тому він є свідченням більш давнього епізоду існування поселення. Слід відзначити, що вперше двошаровий характер відкладів було спостережено М. І. Гладких під час дослідження ділянки на південь від четвертого межиріцького житла. Подібність у структурі різних ГПК є яскравим свідченням культурної єдності їхніх мешканців та говорить про спільні паттерни поведінки під час облаштування простору мешкання.

Таким чином, можливо стверджувати про певні загальні ознаки планувальної структури господарсько-побутових комплексів Межиріцької стоянки, які проявляються у розташуванні внутрішніх і зовнішніх об'єктів та у специфіці горизонтального поширення крем'яних виробів. Наявність функціонально диференційованих зон як всередині, так і навколо житлових споруд свідчить про секторну спеціалізацію діяльності в межах одного ГПК.

За думкою І. Г. Шовкопляса, такі особливості планіграфії пізньопалеолітичних поселень свідчить про розвиток родових відносин і демонструє перехід від групового (общинного) характеру господарської та виробничої діяльності до сімейного (Шовкопляс 1971, с. 21; Гладких 1991, с. 33—34). Подальші дослідження в цій галузі відкривають широкий шлях до соціально-економічних реконструкцій, що визначають мешканців одного ГПК, в якості групи, яка мала відносну господарську та соціальну самостійність в межах більш широкого мисливського колективу.

ЛІТЕРАТУРА

Гладких, М. І. 1971. Крем'яний інвентар пізньопалеолітичного поселення Межиріч. *Археологія*, 3, с. 58-63.

Гладких, М. И. 1977. Некоторые критерии определения культурной принадлежности позднепалеолитических памятников. В: Праслов, Н. Д. (ред.). *Проблемы палеолита Восточной и Центральной Европы*. Ленинград: Наука, с. 137-143.

Гладких, М. І. 1991. *Історична інтерпретація пізнього палеоліту (за матеріалами території України): Препринт*. Київ: НМК ВО.

Гладких, М. И. 2001. Кремневый инвентарь межиречского позднепалеолитического поселения, *Vita antiqua*, 3—4, с. 15-21.

Лозовский, В. М., Лозовская, О. В. 2010. Технологический анализ пластинчатых сколов стоянки Межиречи — жилища 1, 2, 3. В: Давудов, О. М. (ред.). *Исследования первобытной археологии Евразии*. Махачкала: Наука, с. 240-247.

Нужний, Д. Ю. 2015. *Верхній палеоліт Західної та Північної України (техніко-типологічна, варіабельність та періодизація)*. Київ: Філюк О.

Нужний, Д. Ю., Корнієць, Н. Л., Пеан, Ст., Шидловський, П. С., Езердз, П. 2006. *Звіт про розко-*

нки верхньопалеолітичного поселення Межиріч у 2006 році. НА ІА НАН України, ф. 64, 2006/65.

Нужний, Д. Ю., Шидловський, П. С. 2009. Індустріальна варіабельність господарських об'єктів першого житла Межиріцького верхньопалеолітичного поселення. *Археологічний альманах*, 20: Актуальные проблемы первобытной археологии Восточной Европы, с. 203-218. <https://doi.org/10.5281/zenodo.1191313>

Нужный, Д. Ю., Шидловский, П. С. 2011. Первое жилище верхнепалеолитического поселения: индустриальная вариабельность содержимого хозяйственных объектов. В: Гаврилов, К. Н. (ред.). *Палеолит и мезолит Восточной Европы*. Москва: ИА РАН, Тaus, с. 321-342. <https://doi.org/10.5281/zenodo.1193696>

Пидопличко, И. Г. 1969. *Позднепалеолитические жилища из костей мамонта на Украине*. Киев: Наукова думка.

Пидопличко, И. Г. 1976. *Межирічские жилища из костей мамонта*. Киев: Наукова думка.

Цвіркун, О. І., Шидловський, П. С., Дудник, Д. В., Чимириш, М. В. 2021. Кремнеобробний комплекс четвертого житла Межиріцького верхньопалеолітичного поселення. *Vita antiqua*, 13: Житла первісної Європи: соціальна адаптація у змінному середовищі, с. 55-86. <https://www.doi.org/10.37098/VA-2021-13-55-86>

Шидловський, П. С. 2013. Дослідження та проблеми збереження Межиріцького поселення мисливців на мамонтів. *Праці Науково-дослідного інституту пам'яткоохоронних досліджень*, 8, с. 567-581. <http://doi.org/10.5281/zenodo.1188708>

Шидловський, П. С., Нужный, Д. Ю., Пеан, С. 2014. Производственный инвентарь участка культурного слоя на юг от первого межирічского жилища. *Археологічний альманах*, 31, с. 51-68.

Шидловський, П. С., Нужный, Д. Ю., Пеан, Ст., Прядко, Д. Ю. 2012. Дослідження пізньопалеолітичного поселення Межиріч. *Археологічні дослідження в Україні 2011 р.*, с. 474-475.

Шидловський, П. С., Нужный, Д. Ю., Пеан, Ст., Семенова, А. А. 2013. Дослідження господарських об'єктів Межиріцької стоянки. *Археологічні дослідження в Україні 2012 р.*, с. 368-370.

Шидловський, П. С., Пеан, С., Езартс, П., Лизун, О. М. 2016. Дослідження зони активної господарської діяльності першого ГПК Межиріцької стоянки. *Археологічні дослідження в Україні 2015 р.*, с. 210-213. <https://doi.org/10.5281/zenodo.1205919>

Шидловський, П. С., Пеан, С., Езартс, П., Лизун, О. М., Цвіркун, О. І. 2017. *Звіт про розкопки верхньопалеолітичного поселення Межиріч у 2016 р.* НА ІА НАН України, ф. 64, 2017.

Шидловський, П., Пеан, С., Езартс, П., Цвіркун, О., Чимириш, М., Мамчур, Б. 2020. Сучасні дослідження Межиріцької стоянки. *Археологічні дослідження в Україні 2019 р.*, с. 353-357. <https://doi.org/10.5281/zenodo.5376415>

Шидловський, П. С., Цвіркун, О. І., Чимириш, М. В., Пеан, С., Езартс, П., Мамчур, Б. В. 2021. *Звіт про розкопки верхньопалеолітичного поселення Межиріч у 2019 р.* НА ІА НАН України, ф. 64, 2019.

Шидловський, П. С., Цвіркун, О. І., Чимириш, М. В., Дудник, Д. В. 2022. *Звіт про розкопки верхньопалеолітичного поселення Межиріч у 2020 р.* НА ІА НАН України, ф. 64, 2020.

Шовкопляс, І. Г. 1971. Господарсько-побутові комплекси пізнього палеоліту. *Археологія*, 3, с. 13-21.

Haesaerts, P., Péan, S., Valladas, H., Dambon, F., Nuzhnyi, D. 2015. Contribution a la stratigra-

phie du site paléolithique de Mezhyrich (Ukraine), *L'Anthropologie*, 119, 4, p. 364-393. <http://dx.doi.org/10.1016/j.anthro.2015.07.002>

Komar, M. S., Kornietz, N. L., Nuzhnyi, D. Yu., Péan, S. 2003. Mezhyrich Upper Paleolithic Site: the reconstruction of environmental conditions of the Late Pleistocene and human adaptation in the Middle Dnieper basin (Northern Ukraine). *Кам'яна доба України*, 4, p. 262-277.

Lozovski, V. M., Lozovskaya, O. V. 2014. Analyse du débitage laminaire du site de Mezhyrich: habitations no 1, 2 et 3. *L'Anthropologie*, 118, 5, p. 495-503. <https://doi.org/10.1016/j.anthro.2014.10.009>

Nuzhnyi, D. Yu., Shydlovskiy, P. S. 2015. Variabilité de l'industrie lithique entre les structures de l'habitation n° 1 de Mezhyrich, site du Paléolithique supérieur d'Ukraine. *L'Anthropologie*, 119, 4, p. 394-416. <https://doi.org/10.1016/j.anthro.2015.07.003>

Reimer, P., Austin, W., Bard, E., Bayliss, A., Blackwell, P., Bronk Ramsey, C., Butzin, M., Cheng, H., Edwards, R., Friedrich, M., Grootes, P., Guilderson, T., Hajdas, I., Heaton, T., Hogg, A. et al. 2020. The IntCal20 Northern Hemisphere radiocarbon age calibration curve (0–55 cal kBP). *Radiocarbon*, 62, 4, p. 725-757. doi:10.1017/RDC.2020.41

Shydlovskiy, P. S., Tsvirkun, O. I., Péan, S., Chymyrys, M. V. 2022. Spatial Distribution of Mezhyrichian Objects (Eastern Epigravettian): A Model of Seasonal Mobility. In: Sobkowiak-Tabaka, I., Diachenko, A., Wiśniewski, A. (eds.). *Quantifying Stone Age Mobility. Quantitative Archaeology and Archaeological Modelling*. Springer: Cham, p. 193-227. https://doi.org/10.1007/978-3-030-94368-4_8

REFERENCES

Hladkykh, M. I. 1971. Krem'iany inventar piznopaleolitichnoho poselennia Mezhyrich. *Arkheolohiia*, 3, s. 58-63.

Gladkikh, M. I. 1977. Nekotorye kriterii opredeleniia kulturnoi priinadlezhnosti pozdnepaleoliticheskikh pamiatnikov. In: Praslov, N. D. (ed.). *Problemy paleolita Vostochnoi i Tsentralnoi Evropy*. Leningrad: Nauka, s. 137-143.

Hladkykh, M. I. 1991. *Istorychna interpretatsiia piznoho paleolitu (za materialamy terytorii Ukrainy)*: Prepynt. Kyiv: NMK VO.

Gladkikh, M. I. 2001. Kremnevyi inventar mezhyrichskogo pozdnepaleoliticheskogo poselennia, *Vita antiqua*, 3—4, s. 15-21.

Lozovskii, V. M., Lozovskaia, O. V. 2010. Tekhnologicheskii analiz plastinchatykh skolov stoianki Mezhyrichi — zhilishcha 1, 2, 3. In: Davudov, O. M. (ed.). *Issledovaniia pervobytnoi arkheologii Evrazii*. Makhachkala: Nauka, s. 240-247.

Nuzhnyi, D. Yu. 2015. *Verkhni paleolit Zakhidnoi ta Pivnichnoi Ukrainy (tekhniko-typologichna, variabelnist ta periodyzatsiia)*. Kyiv: Filiuk O.

Nuzhnyi, D. Yu., Korniets, N. L., Pean, St., Shydlovskiy, P. S., Ezerdz, P. 2006. *Zvit pro rozkopky verkhnopaleolitichnoho poselennia Mezhyrich u 2006 rotsi*. NA IA NAN Ukrainy, f. 64, 2006/65.

Nuzhnyi, D. Yu., Shydlovskiy, P. S. 2009. Industrialna variabelnist hospodarskykh ob'iektiv pershoho zhytla Mezhyritskoho verkhnopaleolitichnoho poselennia. *Arkheologicheskii almanakh*, 20: Aktualnye problemy pervobytnoi arkheologii Vostochnoi Evropy, s. 203-218. <https://doi.org/10.5281/zenodo.1191313>

Nuzhnyi, D. Iu., Shidlovskii, P. S. 2011. Pervoe zhilishche verkhnepaleoliticheskogo poselennia: industrialnaia variabelnost soderzhimogo khoziaistvennykh obiektov. In: Gavrilov, K. N. (ed.). *Paleolit i mezolit Vostochnoi Evropy*. Moskva: IA RAN, Taus, s. 321-342. <https://doi.org/10.5281/zenodo.1193696>.

Pidoplichko, I. G. 1969. *Pozdnepaleoliticheskie zhilishcha iz kostei mamonta na Ukraine*. Kiev: Naukova dumka.

Pidoplichko, I. G. 1976. *Mezhyrichskie zhlischa iz kostei mamonta*. Kiev: Naukova dumka.

Tsvirkun, O. I., Shydlovskiy, P. S., Dudnyk, D. V., Chymyrys, M. V. 2021. Kremneobrobnyi kompleks chetvertoho zhytla Mezhyritskoho verkhnopaleolitychnoho poselennia. *Vita antiqua*, 13: Zhytla pervisnoi Yevropy: sotsialna adaptatsiia u zminnomu seredovyshchi, s. 55-86. <https://www.doi.org/10.37098/VA-2021-13-55-86>

Shydlovskiy, P. S. 2013. Doslidzhennia ta problemy zbereshennia Mezhyritskoho poselennia myslyvtis na mamontiv. *Pratsi Naukovo-doslidnoho instytutu pam'iatkookhoronnykh doslidzhen*, 8, s. 567-581. <http://doi.org/10.5281/zenodo.1188708>

Shidlovskii, P. S., Nuzhnyi, D. Iu., Pean, S. 2014. Proizvodstvennyi inventar uchastka kulturnogo sloia na iug ot pervogo mezhyrichskogo zhlischa. *Arkheologichnii almanakh*, 31, s. 51-68.

Shydlovskiy, P. S., Nuzhnyi, D. Yu., Pean, St., Priadko, D. Yu. 2012. Doslidzhennia piznopaleolitychnoho poselennia Mezhyrich. *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2011 r.*, s. 474-475.

Shydlovskiy, P. S., Nuzhnyi, D. Yu., Pean, St., Semenova, A. A. 2013. Doslidzhennia hospodarskykh ob'ektiv Mezhyritskoi stoianky. *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2012 r.*, s. 368-370.

Shydlovskiy, P. S., Pean, S., Ezarts, P., Lyzun, O. M. 2016. Doslidzhennia zony aktyvnoi hospodarskoi diialnosti persho ho HPK Mezhyritskoi stoianky. *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2015 r.*, s. 210-213. <https://doi.org/10.5281/zenodo.1205919>

Shydlovskiy, P. S., Pean, S., Ezarts, P., Lyzun, O. M., Tsvirkun, O. I. 2017. *Zvit pro rozkopky verkhnopaleolitychnoho poselennia Mezhyrich u 2016 r.* NA IA NAN Ukrainy, f. 64, 2017.

Shydlovskiy, P., Pean, S., Ezarts, P., Tsvirkun, O., Chymyrys, M., Mamchur, B. 2020. Suchasni doslidzhennia Mezhyritskoi stoianky. *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2019 r.*, s. 353-357. <https://doi.org/10.5281/zenodo.5376415>

Shydlovskiy, P. S., Tsvirkun, O. I., Chymyrys, M. V., Pean, S., Ezarts, P., Mamchur, B. V. 2021. *Zvit pro rozkopky verkhnopaleolitychnoho poselennia Mezhyrich u 2019 r.* NA IA NAN Ukrainy, f. 64, 2019.

Shydlovskiy, P. S., Tsvirkun, O. I., Chymyrys, M. V., Dudnyk, D. V. 2022. *Zvit pro rozkopky verkhnopaleolitychnoho poselennia Mezhyrich u 2020 r.* NA IA NAN Ukrainy, f. 64, 2020.

Shovkoplias, I. H. 1971. Hospodarsko-pobutovi komplekсы piznoho paleolitu. *Arkheolohiia*, 3, s. 13-21.

Haesaerts, P., Péan, S., Valladas, H., Damblon, F., Nuzhnyi, D. 2015. Contribution a la stratigraphie du site paléolithique de Mezhyrich (Ukraine). *L'anthropologie*, 119, 4, p. 364-393. <http://dx.doi.org/10.1016/j.anthro.2015.07.002>

Komar, M. S., Kornietz, N. L., Nuzhnyi, D. Yu., Péan, S. 2003. Mezhyrich Upper Paleolithic Site: the reconstruction of environmental conditions of the Late Pleistocene and human adaptation in the Middle Dnieper basin (Northern Ukraine). *Kam'iana doba Ukrainy*, 4, p. 262-277.

Lozovski, V. M., Lozovskaya, O. V. 2014. Analyse du débitage laminaire du site de Mezhyrich: habitations no 1, 2 et 3. *L'Anthropologie*, 118, 5, p. 495-503. <https://doi.org/10.1016/j.anthro.2014.10.009>

Nuzhnyi, D. Yu., Shydlovskiy, P. S. 2015. Variabilité de l'industrie lithique entre les structures de l'habitation n° 1 de Mezhyrich, site du Paléolithique supérieur d'Ukraine. *L'Anthropologie*, 119, 4, p. 394-416. <https://doi.org/10.1016/j.anthro.2015.07.003>

Reimer, P., Austin, W., Bard, E., Bayliss, A., Blackwell, P., Bronk Ramsey, C., Butzin, M., Cheng, H., Edwards, R., Friedrich, M., Grootes, P., Guilderson, T., Hajdas, I., Heaton, T., Hogg, A. et al. 2020. The IntCal20 Northern Hemisphere radiocarbon age calibration curve (0–55 cal kBP). *Radiocarbon*, 62, 4, p. 725-757. doi:10.1017/RDC.2020.41

Shydlovskiy, P. S., Tsvirkun, O. I., Péan, S., Chymyrys, M. V. 2022. Spatial Distribution of Mezhyrichian Objects (Eastern Epigravettian): A Model of Seasonal Mobility. In: Sobkowiak-Tabaka, I., Diachenko, A., Wiśniewski, A. (eds.). *Quantifying Stone Age Mobility. Quantitative Archaeology and Archaeological Modelling*. Springer: Cham, p. 193-227. https://doi.org/10.1007/978-3-030-94368-4_8

O. I. Tsvirkun, P. S. Shydlovskiy

TECHNOLOGICAL AND TYPOLOGICAL FEATURES OF THE UNIT 1 LITHIC ASSEMBLAGE FROM MEZHYRICH SETTLEMENT

Mezhyrich is an Epigravettian open air base camp dated to 14.9–14.3 ka ¹⁴C BP (i. e. between 18.2 and 17.4 ka ¹⁴C cal BP), inserted in a loessic sedimentary context, situated on a cape formed by the valleys of the Ros and Rosava Rivers about 12 km west from the Dnieper River (Kaniv District, Cherkassy Region). The settlement consists of four household Units, each of which represents a concentration of functionally different objects with mammoth bone dwelling in the center. In the studies of the objects of Unit 1 several stages are distinguished. The first is the excavation of dwelling 1 under the scientific supervision of I. H. Podoplichko in 1966. The second is a typological and statistical studies of the lithic assemblage conducted by M. I. Gladikh in the 1970s–2000s. The third is new excavations of the Unit 1 objects, typological and technological analysis of flint artifacts in 2006–2010. The fourth, from 2010 to the present day, is the continuation of excavations within the boundaries of the Unit 1, technological, typological, and statistical analysis of the materials of the assemblage.

The article considers the conditions of research of Unit 1, the spatial and stratigraphic context of the assemblage objects' location, typological, statistical and technological features of flint products obtained as a result of excavations in the last 12 years. The analysis of the distribution of finds together with stratigraphic observations allows us to assert the presence of at least two anthropogenic layers and, accordingly, residential surfaces on the territory of this Unit. Planigraphic features demonstrate the functional specialization of various parts of the interior and exterior space of the dwelling 1.

The provided analysis makes it possible to determine the degree of technological affinity of the Upper Palaeolithic sites. The studied flint assemblage comes from a relatively closed archaeological site and can serve as a benchmark for the comparative studies of different lithic industries. The article analyzes the features of flint sets separately from the excavations of dwelling 1 and the area of the cultural layer to the south of it. The difference in the typological and statistical characteristics of both complexes demonstrates peculiarities in the economic behavior of the residents. The data on the spatial distribution of flint products from other Mezhyrichian household units are characterized by common features in the organization of living space. Such behavioral patterns of prehistoric inhabitants require the search for more distant analogies of the industry both within the frames of the Mezhyrichian, and in general among the East European Upper Palaeolithic.

Keywords: Upper Palaeolithic, Epigravettian, household unit, lithic technology, Mezhyrichian.

Одержано 4.08.2022

ЦВІРКУН Остап Ігорович, старший науковий співробітник, Національний музей історії України, Київ, Україна.

TSVIRKUN Ostep I., Senior Research Fellow, National Museum of the History of Ukraine, Kyiv, Ukraine. ORCID: 0000-0002-3265-2471, e-mail: ostaptsvirkun@gmail.com.

ШИДЛОВСЬКИЙ Павло Сергійович, кандидат історичних наук, доцент, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна.

SHYDLOVSKYI Pavlo S., Associate Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine. ORCID: 0000-0001-6771-812X, e-mail: pav.shy@gmail.com.